

Tartu Riiklik ülikool
NSVLiide ajaloo kateeder

Eesti NSV territooriumi
vabastamine sassa fašistlikest
okupantidest 1944 aastal

Diplomitöö

Mati Värimäe

II kursuse üliõpilane

Juhendaja: prof. H. Moosberg

inv. nr. 1638

NSVL ajaloo kat.

Tartu 1961

Lisesejuhatus

22. juunil 1941. aastal tungis
fasisitlik Saksamaa sõda kuulutamata
Nõukogude Liidu territooriumile. Algas
Nõukogude Liidu suur Isamaasõda.

Kõõ fasisitlik Saksamaa armega
Tungisid Nõukogude Liidu territo-
oriumile Soome, Ungari, Rumeenia ja
Itaalia väed. Pinal riindel Barentsi me-
rest Musta merei puhkeid õgedad
lahingud. Nõukogude Armee võitlejad
ja komandörid, vaatamata sellele, et vaen-
lasel di esialgsel parem sõjatehnikal, et
vaenlasel tnuetus meekaitsest mitmes
kohas läbi nunda ja meie väed suuri
smbu piirata, jätkasid võitlust vaen-
lase vastu, pidandades sellega ta edasi-
tungi ja luus võimalused võimsa
kaitseisisteni loomiseks, kogu maa mo-
biliseerimiseks kodumaa kaitseks.

Hitlerliku väijuhatus plaanide
kohaselt viidi operatsioonid põhiliselt läbi
kolmes suunas: armegrupp „Põhi“ koos-
tis soome vägede ja tungis peale Balti-
maadele ja Leningradile, armegrupp
„Kesk“ – suunaga Minsk - Smolensk -
Moskva, armegrupp „Lõuna“ –
suunaga Ukraina - Donbas - Krimm.¹

Sõja esimestel nädalatel õnnestus
sakslastel vallutada Lääne, suurem osa
Läti, Valge-Vene läänesosa, osa Ukrainast.
Suurel määral aitas saksaste
erialgtele edule kaasa see asjaolu, et
Nõukogude Liidus põlvud läbi viidud
mobilisatsiooni; suurem osa tankide ja
lennukite meeskondid olid uute ja täius-
liumate vastu sõmbu vahetatud, kuna
samal ajal Saksa väed olid noonda-
tud uude Nõukogude Liidu piirile ja
Saksa armee välitrosses olid kogu Euroo-
pa teljuna saavutanud.

Vahetatud eerialgtele edule olid
saksased sunnitud sõja kolmandal
kuul asuma kaitsel oma Moskva
suunas liinivate vägedega ja alles

---

¹ Великая Отечественная война советского Союза
(1941-1945.г.г.), Москва 1953, лк.5 (Киев –
– Великая Отечественная война).

septembri lõpus, saanud abivägenid, jätkasid edasitungi.

Selline olukord ei olnud iseloomulik mitte ainult Moskva rünnas edasitungivale Saksa armee osale, vaid saaslaste rünnakud pidurdusid võinjal. Neude edasiliikumine muutus aeglasmaks, mis ishtlari täiendas hitlerlaste poolt paljudele detud „välusõja“ plaanipumnemist.

Esimese pumestava löögi said saaslastel 1941. aasta novembris - detsembris võnnogude vägedelt Moskva all, kus nad paisati kaugele meie pealinnast.

Võnnogude vägede pealtungioperatsioonid kestsid kuni 1942. aasta märtsi lõpuni ja selle tulemusena hitlerlik armee kaotas oma rünnakuõidime. Et oma armee päästa, saatis Hitler Võnnogude - Saksa rindele ainult 1942. a. jaanuaris - veebruaris üle 30 diviisi okupeeritud maadest ja Saasamaalt.² Vaatamata kõigele olid Saksa armee kaotused niivõrd suured, et kuni 1942. a. maini ei olnud ta võimeline aktiivseks tegevuseks suuremas või väik-

¹ Берки мѣорин Великой Отечественной войны 1941-1945, Москва 1955, ек. 82 (Вилъет - Берки мѣорин).

² Самао, ек. 130.

semas mastaabis. Selle aja jooksul Nõuko-
gude Armeega saadi endas oma armee-
laadisu ja sõjatehnikaga üsna muutus
niiid Saksa armeele äkvaaravastastada.
Hitlerlik väejuhatus sunnas niiid oma
pealöögi Stalingradile, mis 17. juulist
18. novembrini 1942. a. teinudid waitrelah-
gud nii linna lähistel mis linnas en-
das.

19. novembril 1942. a. algas Nõuko-
gude Armees vastupealatus, mis lõppes
2. veebruaril 1943. a. Stalingradi linna-
nend saava väeüksuse linnideerimisega.
Nõukogude Armees pealatusiga Stalingra-
di all algas iitlariina Suure Isamaa-
sõja teine periood — Nõukogude Armees
iildpealatus kaitsele armee hitlerlaste
vastu ja meie uodumaa vabastamine.

1943. a. kevõel täitis Nõukogude Armees
edukaalt temale antud Kõrgema iilen-
juhatuses spetsiaal. strateegilise plaan-
ni: lõõ vaenlase tagasi Smolensk - Soõi-
jsõgi - Dnepri kerk. ja alamjooksu jook-
le, liivideeris sakslaste Kubani platsda-
ni ja liikus 300-450 km läände.²

1944. aastal läõõ Suure Isamaasõja
ajalukku mis Nõukogude rahva otusõõ-

¹ Берлин и Готлиб, стр. 154.

² Великая Отечественной война, стр. 67.

rate võitude aasta. 14. jaanuaril 1944. a. algas NSUude vägede peale tung, mille tulemusena vabastati Leningrad blokaadist. 2. veebruaril 1944. a. jõudsid NSUude väed Eesti NSR piirile Narva jõel. Algas Eesti NSR vabastamine saksa fašistlikest okupantidest.

NSUude Baltimaade enda väes loidmisus kindlustusid saavutasid siin tugevasti nooruinde ulatuses, milles ehitati pinnajalitsus uaiitsee kindeldud kaitseisiteerit tugevate tranšiid võrguga, mis omaenda olid tugevdatud avrikate tulepesade ning tanki- ja jalaväevastaste takistuste süsteemiga. Eriti tugevasti oli kindlustatud rajoon Narva ja Peipoi järve vahelisel alal. Baltimaade uaiitseele valmisusid saavutasid sellepärast eriti hoolikalt, et nad, isiteerit, vaatasid Baltimaadile uaiitsee plattdaunide tugevus Leningradi vastu; teiseks uaiitsee "balti bastionile", mis pidi uaiitsee saamaa idapiire; kolmandaks omaid erilist tähtsust saava sõjalaevastikuule Lääne-Eesti saared, eriti Hiiumaa ja Saaremaa uaiitsee baasid sõjalaev-

vadeli; neljandaas elus Baltimaade kaotamine tähendatud ka Saasamaa ning ju nõrgemist põhjapoolsele liitlastele Soome, ja Rootile, kes siiani varustas Saasamaad usige läda vajaliku muga, rauamaagiga, ja lõpuks olid Baltimaad tähtsaks turubius saaslaste käes läbivaaninistel ameerika-inglise valitvate ringkondadega sepaatses vahusõlmises viisimises, sest nii ameerika kui ka inglise imperialistid olid huvitatud oma mõju tugevdamisest Baltimaades.¹

Paljudel 8. Eesti Laskekorpusse lahkumisele pühendatud ajalehtartiklites, mis ilmusid Eesti vabariiklises ajakirjanduses esimestel sõjajärgsetel aastatel, on iseloomulik Eesti rahvuslike väeosade osatähtsuse ülehindamine Eesti NSV vabastamisel ja võrre auto-rid isegi ositavid Eesti korpussele mis otustavale jõule mis lahinguis. Tegelikult moodustavid naus Eesti diviisi väkem kui 5ke viimendianu Eesti NSV territooriumil lahingutest osa võtnud vägede arvust.²

¹ 6 репу мѳопу, ек 374.

² B. Tamm, Eesti rahva võitlustest Suure Saasamaasõjas, Tallinn 1950, lk. 114 (hiljem - B. Tamm).

Nõunogude Eesti territooriumi vabastamiseks võtsid tegelikult osa kolja armeed: 8. armee ja 2. Löögiarmee Leningradi rinde koosseisus (rindjuhataja Nõunogude liidu marssal Goro-rov) ning 67. armee ja 1. Löögiarmee 3. Balti rinde koosseisus (rindjuhataja armeekindral Maslennikov).¹

* * *

Antud diplomitöö kirjutamisel on kasutatud järgmisi töid: koguteo-nd „Saksa fašistliku okupatsiooni Eestis aastail 1941-1944”², „Вторая мировая война 1939-1945”³, „Война ради нас”⁴ jt; P. Laiuri artikkel „Nõunogude vägede lahingutege-vus Eesti NSV vabastamisel 1944. aastal”⁵ jt.

-
- ¹ B. Tamm, Eesti rahva võitlustest Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959, lk 114.
  - ² Tallinn 1947, (hiljem - Saksa fašistliku okupatsiooni).
  - ³ noog. peeg. ussepar-mitšenatija Третьякова С. П., Москва 1958, (hiljem - Вторая мировая война).
  - ⁴ Tallinn 1960 (hiljem - Война ради нас).
  - ⁵ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1959, nr. 3 (hiljem - ENSV TA Toimetised).

Nõningaid andmeid on saadud
J. Kutsjavovi¹, G. Padalaa², A. Matve-
jevi³ jt. meenudest ning Joh. Vares⁴
ja N. Karotamme⁵ artiklitest.

Peale eelpoolloetletute on kasutatud
ajalehtede artikleid, samas mobilisatsioon-
est vajunud Joh. Karolini mälestusi,
Eesti maa Kommunistliku Partei Keskk-
omitee arhiivi, Eesti NSV Ennastamis-
siooni ja Sotsialistliku Tööstustöö
Riikliku Keskarhiivi ning NSV Liidu
Kaitseministeeriumi arhiivi materjale.

Siijuures autori sünnas tänu
Eesti SA Ajaloo Instituudi teadus-
likule töötajale, m. P. Laurile, kes aitas
autorit lakkete nõuannetega ning
väga vajaliku arhiivimaterjali ja ske-
midega.

Antud diplomitöö on tehtud
katse anda ülevaade olukorrast omu-
peeritud Eesti NSV territooriumil ja
selle vabastamislahingutest.

1. J. Kutsjavov, Võnnogude Eesti vabastamine, Tallin 1960, P.
(hiljem - J. Kutsjavov).
2. J. Тагакка - Краснознаменный Таргумский полк
в Великой Отечественной войне, Москва 1949 (hiljem - J. Та-
гакка).
3. А. М. Майбев, В боях за Ленинград, Москва 1949 (hiljem - А. М. Майбев).
4. Joh. Vares, Võnnogude Eesti taassünd, Tallinn 1945 (hiljem -
Joh. Vares).
5. N. Karotamm, EK(С)P organisatsioonide järjekordset ülesannet
seoses Eesti territooriumi vabastamisega samas omupartides, Võnn 1944
(hiljem - N. Karotamm).

I peatükk

Okupatsioonid Eesti NSV territooriumil

Saksa okupandid näitasid juba en-
nestel päevadel, kui neil oli nõnda läinud
suugide Eesti NSV territooriumile, mida
eesti rahval neilt on eeldata. Hitleri
„Barbarossa plaani“ järgi pidi sõda
lõppema kiiresti, ja selleks, kuidas edas-
pidi talitada okupeeritud maadega,
organiseeris Ida-alade riigiminister
Rosenberg kunsused, kus koolitati välja
eelisi saksa noormeesi idamaade
valitsemiseks.¹

Kui puutub Eestisse ja teistesse
Baltimaadesse, siis loeti neid põliselt
Saksa riigi maadeks — „Estsee provin-
zen“ — ja nende „aasliitumist watu-
lendiga“ peeti esmajärgulise tähtsusega
ülesandeks itta tungimisel. Teisels peidid

¹ B. Jamm, lk 71.

Baltimaad mujunema tähtsaks sõjastra-
teegiliseks platvormiks NSV Liidu
vastases sõjas. Kolmandaks loodeti Eesti,
Läti ja Lõuna põllumajandustoodangult
tõhusat panust „Reichi” toitmisel.¹

Nõukogude riik pidi mujunema eesti rahva
tulevik, mille annab vastuse Hitleri lähie-
ma kaastöölise, okupeeritud idaalade
ministri Rosenburgi poolt välja töötatud
eiline instruktsioon imperialismi poli-
itika „baltlandis”, milles rõhuti, et
Valgoreni ja Baltium peavad muutu-
ma fašistliku Saasamaa koostisosaks
„rassistiliselt sobivate elementide germani-
seerimise ja germaani rassi esindajate
koloniseerimise ning ebasoovitavate elemen-
tide hävitamise tule.”²

Okupeeritud Eesti NSV territo-
oriumil kehtestati Saasa sõjaväeline voim,
nn. Saasa sõjaväevalitsus, mille esotsas
seisis Põhja tagala juhataja kindral
von Roques.³ Saasa sõjaväevalituse
poolt nimetati ametisse ka eesti rahva
retuutidest koosnev „bmanalitsus.”

¹ Saasa fašistliku okupatsioon, lk 85.

² Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk 551 (hiljem - NSV
ajalugu).

³ Saasa fašistliku okupatsioon, lk 52.

Saksa sõjaväevalitsus alustas oma tegevust mahalaaskumiste ja teiste vägivald-aktidega. Tema esimeste ühiste kahe neli joonul tapeti ainult välguoktu otsusel 1158 inimest.¹ See hukatute arv on saaslaste enesti poolt avaldatud, kuid saaslaste oma meitegevusid meenagi ei näidatud täpselt ja peale selle puuduvad siit need süüthid inimesed, keda omaahtalane fašistide sissetungimisel hukkasid

Saksa sõjaväevalitsuse luvialaus oli elanikkonna riisumine, mille esmärgis oli sõjaväeosade varustamine sõiduvahetite ja riistusesemetega. 11. septembril 1941. aastal moodustati Tallinna komandandi R. von Frentzi initsiatiivil selline isegi eiline organisatsioon, nn. „estli rahva ühisabi.“²

Saksa sõjaväevalitsuse perioodi meelub na riigikomissari Lohse määrus 18. augustist 1941. a., mille alusel ametli-keus riigivõleus Baltimail meelutati saasa keel.³ Hitlerlased mõistsid, et estli rahvas ei taha taluda oma igipõliste

¹ Saksa fašistliku okupatsioon, lk 52.

² Samas, lk 55.

³ B. Samm, lk 77.

vaenlaste oigaihet ja rahva pettusisus ka-
 ridaid laioldaselt demagoogiat. Nii
 nimetades ametisse „bnavalitsuse“, nad
 endi avatus näitavad rahvale nagu deus
 bestis valitsus eestlastest ja jätsid tangu
 mainimata, et see valitsus ei tohi välja
 anda iltegi nõuandust, jääminata
 niingisugusest sadusest, ilma saadaste
 nõusolekuta.

6. detsembril 1941. a. astus Sassa
 sõjaväevalitsuse asemel ametisse nr. sassa
 koiriivalitsus esotsas JA obergruppen-
 fiktren Karl-Sigmund Ditzmanniga, kes
 määrati Eesti kindralnõunikuks.¹

Eesti kindralnõunikuid jaotati
 piirkonnas esotsas saadastest piir-
 konnanõunikuidega:

Tallinn	- Walter Mentzel
Kajur ja Järvamaa	- standardieführer Boecking
Tartu, Valga ja Võrumaa	- kreisleiter Kurt Meenen
Vinnumaa	- landrat Friedrich Jenetzki
Lääne ja Saaremaa	- Heino (Manuel) Schröder
Pärnu- ja Viljandimaa	- kreisleiter Krumana Rieken
Põhjarannamaa	- standardieführer Lothar Bombe ²

¹ Sassa fasisotlik okupatsioon, lk. 56.

² Sassa.

21. detsembril 1941. a. nimitati uuesti ametisse juba sõjaväevalitsuse perioodil moodustatud maionetliin „õnnavalitsus“ järgmises koostises:

- Hjalmar Mäe - „õnnavalitsus“ juht, ühtlasi laadus- ja nõukudirektor;
- Oskar Angelus - siseasjade direktor;
- Alfred Vendt - majandus- ja transpordidirektor;
- Hans Saar - põllutöödirektor;
- O. Lesment - sõjaväedirektor.¹

Kes olid need nn. direktorid?

Hjalmar Mäe oli teatud vaps, natsionaalne Hitleri agent. 1940. a. opterus ta Saasamaale, kust 1941. aastal peale Eesti NSV vallutamist saaduste poolt teinutati Gestapo eilekõnevil Eestisse. Oskar Angelus oli uodanliku siseministerruumi ametnik ja ka tema opterus 1940. a. Saasamaale. Samasuguste „teetega“ olid ka teised direktorid.

„õnnavalitsusele“ allusid maa- ja vallavanemad, kes ei omanud mingit iseseisvat võimet, vaid täitsid ainult piirnoukõneisariilt saadud nõuanded. Nüüsed olid „õnnavalitsus“, maa- ja vallavanemate illesanded saaduste

¹Saksa fasisitliin oumpat rioon, lk. 56.

silms, selgub. "Botlandi" riiginõuissar
Lohse sõnadest: „Baltimaade juhtimine
hõldeb sausa instantsidele. Mis puutub
kohaliku omavalitsuse ja adminis-
tratsiooni, siis on see niingi egiitavalad.“¹

Litzmanni valituse üheks esimeseks
sammuks oli see, et 1941. a. lõpul teata-
sid kaupandid Eesti loodusvarade
ja maavalduste üleandmisest sausa
autriaseltile „Botland kompanie.“²

See jahutas teataral määrat tuliseid
fasisni pooldajaid - Eesti kapitaliste,
meid tollal, rindel edu saavutamises ei
pidanud saasland uiti tähtsaks ar-
vestada usinute Eesti kapitalistide
huve. Hiljem, kui Hitlerliku armee see-
ihte löögi teise järel, 18. veebruaril
1943. a. määratas Rosenberg alla määru-
sele, mille põhjal Baltimaade lank-
konnale taastati õigus omada vinko-
vara.³

12. jaanuaril 1942. a. asutas ri-
gi ministar Rosenberg „erikolled“, mis
koostesid poliitseihoitserist esimehena
ja kahest talle alluvast poliitseiinest.⁴

¹ Saksa fasislik okupatsioon, lk. 56.

² B. Jamm, lk. 75.

³ Jamm, lk. 76.

⁴ Saksa fasislik okupatsioon, lk. 562.

See nõue oli üldelud kohaline elanikkonna jaoks ja tegi täiesti sevalisi otsuseid. 20. juunil 1942. a. kindralnõunisar Litzmann tunnistas oma määrusega uhtetus kõikis eestis uhtinud seadused ja määrused, rikudes sellega jämedalt rahvusvaheliste konvetsioonide sellekohaseid sätheid ouperitud naal uktivite seaduste austamist.¹

Saasa rahvusest uodanile mõist- sid uhtet saasa seaduste järgi kindralnõunissari juures asuv „Saasa uhtes“ ja xlle uhtu juures asuv „ei uhtes“.²

Teiril- ja mininaalajaade aru- tamineus asutas kindralnõunissar Litzmann uohalimed uhtud. Kõhtu uhtne, promüüre, uhtu uhtijaid, vaugi. valvmeid, uhtmeid ja advokaate uhtuitas ametisse uanditult Litzmann isiklilt.³

Kõigile lisas seati raudteedaste teenistusvalaste eusimeeste juhu sisse iku- uhtlus, uida tdestab Riust 20. veu- mairil 1942. a. saaditud telegrammi: „Iga teenistusliku distriplini rikumest uohalikku rahvuse uulva teenistuja poolt

¹ Saasa fasisitlik ouperatsioon, lk. 101.

² Saasamas, lk. 105.

³ Saasamas, lk. 105-106.

eriti aga tööt ärajäänust, tööle hili-
nemist, tööle ilnemist jaobuud olekus,
teeniskeskäsu täitmatajätmist jne. tuleb?
niiidest alates uauistada täie rau-
gusega:

a) erimesel korral 15 neprikoobiga
paajale ihule,

b) uorduraid juhtumie 20 nepri-
koobiga paajale ihule.¹

Sel ajal uui Eestis töötav rahvas ägas
okupatsioonirikke all, eesti uatsionalis-
tid - uunuoanluse riismed ja uila-
eparunuid olid ona rahva tenorise-
riimisel ja ta vora riisumisel okupa-
tidile ustaratenu abilistenu saustaste
uikavate lubaduste ja nende laualt
pudenevate raasuneste ust.

Okupatsiooniperioodi algul uiiu-
nitavid saustand uäe krigepaalt põllu-
majanduse ja hitlerlike uoinuumeeste
uomärgius oli anda eesti põllu ma-
jandusele uellike uunud, et Eesti uu-
tuus faisistliuu Saksamaa põllu ma-
jandusliuuu ripatrius. Selle uava järgi
tuli põldkeina uarvatamieest loobu-
da, loomaaasvatust piirata ja Lõu-
na - Eestis karvatada Saksamaa jaouu

¹ Sama faisistliuu okupatsioon, lk. 102.

rohkem nuijivilja, Põhja-Eestis aga
lamaid.¹ Uusmaasaajatest tehti
jälle kallpaukite palgareasad, sest
nõuogude võinud poolt läbi viidud
maareform tühistati.² Ompatoiooi-
võinud nõudsid uusmaasaajatelt
tagasi isegi selli laenu, mis viimane
nõuogude maareformi puhul olid
saanud, kogusummas umbes 120 mil-
jonit rubla.³ Eesti NSV-s organiseeritud
25 masina-traktorijaama purustati; uus-
jumes 350 lintraktorist peeti saamaa-
le 236 traktorit, pealeselle veel neid
põlluteõnnist.⁴ Selle tulemusena la-
ges milviipind ajavahemikus 1942-1944
aastatel 1.160.000 hektarilt 696.000
hektarini,⁵ mis loomulikult ei jäänud
mõju avaldamata na saamidele, sest
1944. a. olid saagid võrreldes ennesõja-
aegse nümnaastan keskmisega tali-
vekkil 64,6%, taliveisel 62,7%, sevil-
sel 77,6%, odral 77,4%, kaeral 70,5%, aga-
viljal 68,4%, kartulil 64,8%, söödajuurvil-
jal 48,7%, linjal 60,9%.⁶

¹ Sama faistlik ompatoioon, lk. 58.

² B. Tamm, lk. 76.

³ Sama faistlik ompatoioon, lk. 275.

⁴ Sama, lk. 58.

⁵ Sama, lk. 188.

⁶ Sama, lk. 205.

Tunduralt vähenesid ka maaparaandustööd. Seda põhjustas eelkõige tööjõu vähenemine, sest meessoost uudeaimeid viibisid enamuses riindel, ja teiseks vastava materjali — tellistest torude puudus. Enne sõda telliti aastas ligikaudu 600 talle poolt detailmaaparaandusprojekte kokku 6500 hektari suurusele maa-alale, kuid 1944. a. ainult 6 tallet 100 ha suurele maa-alale.¹

Raske noormana lasurid eesti talupoja õlgadele saadaste poolt rektistatud sundnormid ja igasugused töökohturid, millede nõige rängemas oli metsa rüüstõitavise nõustus. Sundnormidena võeti talupojalt nõiu, jättes elamiseks ainult niipalju, et mitte nälga surra. Ompantide endi ilmselt vähenetatud andmetel said nad sundnormidena:

Tuavilja - 184.900 tonni	Sarloomi - 173.214 tükki
Lina - 3.200 tonni	Vasikaid - 158.733 "
Lambavilla - 600 tonni	Sigu - 110.099 "
Kartuleid - 162.400 tonni	Lambaid - 78.033 "
Nõid ja rasva - 5.400 tonni	Mulle - 67.379.000 " ²
Püima - 416.000 tonni	

¹ Sama faaristlin ompatsoon, ek. 207.

² Sama, ek. 187-188.

kepu
ompa;
maates?

Nagu väene, koguti norvidea tohite-
liku toiduaineid, mis lävisid kas sõja-
väe käsutusse või vette lausamaale.
Samal ajal olid aga kšiu kauplustest
saadavate toiduainete kaardisio-
teuul, mille järgi leivanormis oli
näiteks Tallinnas alul 285 gr, hiljem
215 gr. päevas.¹

Peale seda mi saaväed 1943. a.
algul olid saanud riindel 5 he löögi
Aise järel, kannasid omepeitud
aladel ilmema saustaste ebamel-
divad nähtused põllumajanduses -
esti taluakvas kannas igati heidema
nauside markimisest, töötamisest töö-
kohustuste norvide Aii Auisel jne, mis
sundis riindalnoomisou Litzmanni
välja andma veel 5 he määruse.

Selle määruse kohaselt kšiu põllutöö-
lised Eesti riinistati omepeitide
poolt määratud põllumajandusjuh-
tide käsutusse.² Teisus järelmajas
saustaste liinasaamisde riindel oli see,
it 1943. a. lõpul kannati talusid ja
natsionaliseeritud majasid tagasiand-
ma, mida tavaliiselt teostasid piirkon-

¹ ENSR ajalugu, lk. 543.

² Sama faisistlik omepeitioon, lk. 64.

na kumiraid. Teostati seda niinestades, sest juba 1944. a. jaanuaris teatas Viljandi piirunnaohuissar Bombe Litzmanile, et tema olewat tagasi andnud 387 talu.¹ Selliste manööveritega piüid- sid hitlerlased üsti talupoegi petta, lootes sellega endid päästa iska kas- ravast partisaaniliikumisest.

Puueu põlueu olemuud ka tööstu- ses. Saadard ei tundueu kuvi selliste tööstu-kaude vastu omepeetud ma- des, niillede teedang ei läinud riinde jaous. Üua töölisi mobiliseeriti, osa põgeneu metsadesse ja selle tulemuena vähenes töölise arv järsult. 1943. a. märtsis moodustas üsti tööstustöölise arv 1941. a. märtsiga võnel des vaid 29%.² 1943. a. nimistati vabrikutöölised direktorite näutuse, uelledele anti samaseused õigused nagu õ- ritseidel riindel ja neile anti õigus isexisvalt määrata tööpäeva pik- kus vastavalt olemuona nõuetele.³

Kui selgus, et saua armeu ei suuda riindel pideudada Nõuko- gu de Ar mee edasitungi, algas eri-

¹ Saava fašistlik omepeetioon, lk. 69.

² B. Tam m, lk. 46.

³ Saava fašistlik omepeetioon, lk. 69.

algu vähenähtate tehaste ja vabrikute
sirexadele väljavedu, kuna töölised
saadeti tööohutuse laagritesse. Eesti
tööstus sai rängalt kannatada ja eii-
ti sellised meile eluliselt tähtsad töös-
tuskand nagu müteainete tööstus, puit-
tööstus ja tekstiilitööstus, nilleda too-
dang langes 1941. a. võrreldes 1944.
aastaus: müteainete tööstus - 90%,
puittööstus - 85%, tekstiilitööstus - 75%.⁴

Siune loogi meie tööstusele au-
dis me, et taganded puustasid fais-
tid 2699 tööstuskohet.²

Rängasti sai kannatada okupaat-
siooni perioodil transport. Eesti NSV raud-
teede ekspluatseerimispiirkus enne sõda
oli peaaegu 1500 km, xal kulgao ligi
600 km ni tsaisöpnelist ja iile 11 km
elektrofiteeritud raudteed Tallinna ja
Pääsnila vahel.³ Sõja lõpus oli tsia-
röpnelistest teest purustatud 274 km,
s. o. ligi 40%, ni tsaisöpnelistel tel relater-
sid purustused samuti 40%-ni.⁴ Peale
xelle lasid saunlasea taganded skoo
raudteosillad Narva, Pärnu ja Reisu

¹ Sama faisistlin okupatsioon, lk. 69.

² Sama, lk. 77.

³ Sama, lk. 292.

⁴ Sama, lk. 295.

jõel;¹ lasurid õhu ja põletusid ena-
minu jaamakooneid, uetone, depraosid.
Kogu kahju, mis saustand tegid tege-
redes Eesti raudteele, oli 193 miljardit
rubla.² Tunduralt kannatas na auto-
transport, millele omamooda naasa aitaa
re, et halbade teelude tõttu palju ma-
sinaid langes rivist välja. Maanteed
olid aga Eesti omipatsioonispeioodil
lausa looleture jäetud: jäävat unon-
ti ei teostatud, kõik maanteed sillad
pimustati taganemisel ja tehniline
varustus nas hävitati või meti saasa-
naale.³

Tugerasti kannatas Eesti Riinlik
Merelaevandus ja jõelaevastik, Mer-
transport, mille noorseis sõja ee oli üle
200 isusiku laeva iildise uandevõime-
ga liginaadu 300 000 tonni, hävitati
täielikult.⁴ Pimustati sadamaid ja
teised sadama tegerises vajalimed ehi-
tused. Kahju, mida sausa omipandid
tehtasid Eesti Riinlikule Merelaevandu-
sele, moodustas umbes 754.000 rubla, mis-
juures sija tuleb juunde arvestada ved
sasu 3.000.000 tonni võimalike merereude
est.⁵

¹ Saamfaiistlik omipatsioon, lk. 295.

² Samas, lk. 294.

³ Samas, lk. 302.

Väga raskest kannatas elanufond
uas vastastinuste pommitamiseks viis aastat
laste poolt taganemisel teatud hävitamis-
töö tulemusena. Britisum oli nahju lin-
nades. Näiteks 10 linnas — Tartus, Nar-
vas, Tapal, Mustves, Jõgeval, Otepääl, Tõr-
ves, Põltsamaal, Rakveres ja Jõhvis ulatus
elanute puustatusprotsent üle 5%. Sellest
Narvas elanute puustatus oli ligi 100%-
line.¹

ülijäänud 18 linnas ulatus pu-
ustuste protsent 0,3-46,9 vahel.²

Puue põlvkond olukord na maal,
sest uue saastaste taganemisel oli
aega, siis puustati rohi reeti väjja
üksik, mis vähegi väärust omas. Näi-
tus Narva lähedal Raja vallas oli
15 miila umbes 800-900 talundi ja
3700 elanikuga. Peale saastaste taga-
nemist jäi sinna ainult 5 koonet: kaks
talu nõuval koonet, nõuval,³ metsuime
maja ja koolimaja.

õuepatrioonipriisodil sai kannata-
da na bestil metsuimele, sest õue-
pandid hävitasid bestil metsuimeva-
ruid ja nende teoori õueuime langus

¹ Sama faisistlik õuepatrioon, lk. 234.

² Samas.

³ Samas, lk. 71.

ompevitid territoriumile jäävad
 intelligenti paremisa. Ompevitide saabu-
 nisel arreteeriti muustamine A. Roosileht,
 A. Laigo, N. Kummits, G. Tõnison (Goi),
 O. Kangilaski, R. Tiitlus, jt. Nendest rivi-
 rati A. Roosileht, A. Laigo; teovise kao-
 taid ja ovid N. Kummits ja G. Tõnis-
 son.¹ Hitlerlasti poolt veti kantsamaale
 Eesti üle 10.000 muustituse,² nende hul-
 gas A. Bashi, K. Liimandi, B. Lukatsi,
 R. Sagitsa jt. teoviseid.³

Paem poolma na oluora Eesti
 teatrites. Arreteeriti näitlejad Miina,
 Jaha, Reining, E. Türa, M. Türa jt.⁴
 Mõrvati Anure, Paris abikaasaga.⁵
 Peale sel polemainitute vangistati ved
 terve rida teatritegelasi ja kriitikuid,
 kõvaldati teost ja jäilitati ommutult
 inimesi, kes olid antiivselts osa võtnud
 Eesti nõuogulime teatri mejuadami-
 sest.

Ompevitide taganemisel said nak-
 natada peaaegu üria meie teatrid:
 põlloid maha „Estonia“, „Vanemuine“,
 „Ugala“, „Endla“, Töölisteater Tallinnas

¹ Sassa faistlik ompeatrioon, lk. 333.

² Sassa, lk. 563.

³ Sassa, lk. 332.

⁴ Sassa, lk. 467.

⁵ Sassa, lk. 563.

ja Nava teater; vigastada said
 Valga „Läide“ ja Kuressaare teater.
 Ainsatena jäid sevens Draamateater
 Tallinnas ja Võru „Kannel“. Maha-
 põlesid Tallinna Konservatoorium ja
 Kunstimuseum, Tartu Kunstimuseum
 ja Kunstiinstituut, jt.¹ Koos nimeta-
 tud koostega käivus na nende sisus-
 tus: nimned khanded teatrinoosti-
 mid, raamatud, klaverid, akriivid, jne.

Etsekohe pärast Eesti NSV territo-
 riumi okupatsioonist 1941. aasta suve-
 katkestoid saavlast niyastusti teg-
 vuse, lipetoid niyandusline ajaniya-
 de väljandamise ja asuid niya-
 nise ning niyanduskriitiume terrori-
 seerimisele ning füüsilille hävitami-
 sle. Nii saadeti ni mapuistramatist
 niyanimest nohe okupatsiooni alguses
 kas vanglatere või usonduslaagritere
 Joh. Ruven, Evald Tammea, Johan
 Siitiste, Alusandu Antson, Rudolf
 Singe, jt.² Hauidusdirektori salajax
 näsk niyaga 9. detsembrist 1941. a.
 anti näsk kõrvaldada raamatui-
 nogudest kün nön nogude teosed
1917-1941. a. ja Eesti niyandus 1940-

¹ Lassa paistelin okupatsioon, lk. 332.

² Lassa, lk. 328.

veres ikke noolimaja paigutatud ligi
 10 nooli ja õpilased näisid noolis ainult
 mõni kuu nädalas.¹ Sellest tuli, et
 õppetööd noolides kunduvalt ühendati
 ja palju õpetajaid vallandati. Nii
 kestis õppetöö 1942. aastal 2. jaanuarist
 kuni 15. maini, 1942/1943. õppeaastal
 1. oktoobrist maini.² Fasistliku haridus-
 direktoriumi ujuendas imber na esti
 noolisisteni, mille järgi noolinohus-
 tus taandati ühele aastale, kesked
 ujuudati kaheastmeliseks: gümnaasiumi
 I ja II klass moodustasid alamastme,
 III, IV ja V klass — ülemaastme.³

Noorsoole kumbi noolis nõuagu-
 devastast propagandat, võltsitud aja-
 lugu, usuõpetust jne. Ouepantide „aja-
 loolane“ Arved Taube ujuutas, et
 esti ajalugu ei tohtivat niugil juhul
 käsitleda vastuhuldisena sausa ajaloo-
 gaid seda tulevat ujuutada kõige
 lihedamas seos sausa ajaloo-
 ga.⁴ Kui
 vähe nooliseid ouepandid ja nende
 näsilased noorte haridusest, näi tab
 see fant, et ringuajaga 6. augustist
 1942. a. lubati gümnaasiumi V klassi

¹ B. Tamm, lk. 77.
² Sama fasistliku ouepantioou, lk. 346.
³ Sama, lk. 342.
⁴ Sama, lk. 347.

Spilastele, kes siirduvad vabatahtlikult
Lansamaale riigi tööstusesse, välja
anda gümnaasiumi lõpetunustes.¹

27. aprillil 1942. a. ilmus "Haridus-
direktoriumi" korraldus, mille kohaselt
gümnaasiumide ja ühtenoolide spi-
laste olid nõustatud nevel töötä-
ma 4 nädalat põllumajanduslike
tööde, millele 15. mail 1942. a. järges
sevise töökoostuse uktimapanu na
õpetajatele.² Peale selle rakendati spi-
laste loialduselt paberi-, riide-, kummi-
ja metallijäätmete kogumisele. Et
noori ikka rohkem saasa sõjama-
na teenistusse laadada, andis hari-
dusdirektor Meie 10. mail 1943. a. kor-
ralduse, mille kohaselt 1942. a. ja hit-
jem gümnaasiumi lõpetanud noo-
red saavad riiklikult astuda alles
siis, kui nad on sooritanud riik-
lase riigi-tööstuskoostuse, mis
oli uktiv nii noormeestele kui na-
ridele.³

Taganevisele puustarid hitlula-
sed 163 uoolimaja, viiride kaasa mik-
roskoobid ja muud optilised riistad,
täpsusmõõteluistad, füüsika- ja keemia

¹ Lassa fariistik oumpatrioon, lk. 350.

² Lamas, lk. 350.

³ Lamas.

õppevahendid, fotoaparaadid, nitraafilmi-
aparaadid, raadiod jt.¹ Jäi järele
purustatud ja laastatud eesti noor,
millile nõuogude võim 1940/41. a. nii
palju tähelepanu oli pühendama. See
oli aga ainult materiaalsest seiseno-
last võetud vahjud. Palju suurema
vahju töid fasisid meile alluga, et
noora ühingitati fasisitlikust idioolo-
giast. Eriti hiilgas fasisitlik noorsoo
organisatsioon, Eesti Noored; kes aitas
eesti noorte ajusid ühingitada fasisit-
liku repressiooniga ja nõuogude vas-
tase laimuga.²

Nagu ülpool mainitud, lasus
vänga noormana noorte õlgadele
töötlemisvõimekus. bürokrantide
käsilasend aga rõõmest. asid ühivad
soid võtme eesti noori saata Sak-
sanaale ja sletasid, et „reichsarbeits-
diens'tis“ saavad eesti noored võima-
luse end praktiliselt sausa rahvaih-
konda sisse elada ja ühivad võid
nodumaale tagasi pöörduvad, peavad
nad olema hitlerisui ning saustamisi-
se idee vandjaks. Teiselt pidi töö-

¹ Sama fasisitliku oumpatrioon, lk. 373.

² Sama, lk. 155.

teadvistus olema ainukesus nohau, mis
saadi noortele anda õpetust fašistliku
ihiskonnaauna alustest ja kavideest.¹

Piob aga mainima, et oupantide
ja nende väsilaste lootused neijusid.
blus vale väita, et meie noond saja-
pretendilisel ei allunud sama fašist-
likule ideoloogiale. Teatud protsent sis-
ni täitis oupantide lootused, neid
enamik noori suhtus sama oupatroo-
ni ja xlliga usasa tulnud uude
korda väiga umbusklikult ja isegi
reemlikult.

Nii suhtus enamik Viljandi-
maa noortest fašistlikku nonalduse
nagu väitus mobilisatsioon, mitme-
sugustesse majanduslikele antsi-
dese jne. passivalt.² Rakveres teinud
sada saunlasti ja eesti noorte vahel löö-
mingud, millele olid tihhti unvad
tagajäijed. Põisid enamuses keiduvad
usvale sama mobilisatsioonist, minnes
selle eest metsa. Siidus isegi xlliseid
kautmatuid noori, kes vanijarid parti-
sane ja puna armelasi, nagu väi-
tus sm. Kostrov Kokla-järvelt.³

¹ Sama fašistlik oupatroon, lk. 113.

² EKPA (Eesti maa KP Keskkomitee Partei Ajaloo Insti-
tuudi arhiiv), f. 31, nim. 9, sii. 11, l. 71.

³ EKPA, f. 31, nim. 9, sii. 4, l. 4.

Tõrvas paavid õpilased toime protesti-
meelaralduse koostajajä rühmituse
pühil saunlaste poolt. Vaen saunlaste ja
gümnaasiumi õpilaste vahel arenes löö-
minguteviisi.¹

Võrsuma koored organiseerisid
relvastatud salga ja om. Järvakülle
julistusel nõuandajad kallalõuaga
faisistidele ja nende näsilastele.²

Õlpooldoodud näited niielevad
alget uelst noorte meesusest ja nende
valmisolekut uaitsta oma vabadust
vajaduse nõuad relvaga käes.

Tugevasti sai nannatada oupat-
riouaipuioodil Tatu Riinlin iiliuod.
Saunlaste ja nende näsilaste poolt uidi-
vati professorid Arten. Tõeleid Klinau,
Pietu Riibel, Lazar Kulkoviti, dotsent
Võldenau Päll, lektor Leopold Silbustein,
amistendid August Kajand, Elmar
Kruus, Väino Laug, õpetaja Alexander
Leering,³ iiliuooli nõuonkolikouuise sek-
retär Edgar Mausa jt.⁴

1941. a. lipul töötati faisistide
poolt väija iiliuooli saunastamise
täpne nava, mille nõuast õppetöö

¹ Tansa faisistlik oupatriouon, lk. 354.

² EKPA, f. 31, nim. 9, si 11, l. 56.

³ Tansa faisistlik oupatriouon, lk. 357.

⁴ Nõuistuse nõuadatel, lk. 306.

pidi tulevikus toimima ainult saara
 keeles ja õppijadudeks pidid olema
 ainult saarlased.¹ Linnideviti üliüli-
 li juures asunud Teadusliku Meemii-
 re Instituut 8 seitsmioniga ja Peda-
 googiline Instituut, üliüliis õppetöö
 alustamisest anti luba alles 1942. aas-
 ta jaanuaris arsti-, veterinaar- ja
 põllumajandusteaduskonnas², st. tea-
 dushonkades, millistest spetsialistidest
 kitledastel oli väike suurem puudus.
 üliüliis uue peahoone anti saarlaste
 käsituse — väliuomandatu-
 rias. Hiljem arati üliüliis juures veel
 õppekursuse majandusametnike ette
 valmistamiseks, uelledest oluipartidel
 saanuti suure puudus oli.

Tägaemisel viiril saarlased
 naasa ülia laboratoriuuude sise-
 seaded, uida üliüliis teemistujad
 ei jõudnud ära peita. Keemia labo-
 ratoriuuudest viis uaus uasti pla-
 tina ja üliüliisile uenduwa ueld uüü-
 tide uollentsiooniuendaga uauasa tolle-
 aegne üliüliis rektor Edgar Kant³.
Kõõritud varade uogur äätus, mis

¹ Saara päisilik ouupatrioon, lk. 113

² Saaras, lk. 359.

³ Edgar Kant on professorius Lõuna-Roostis auuas
 Lõudi üliüliis - M.V.

laager „lugupeetud“ rektori valdusse, ulatub umbes poole miljoni rubla.¹ Ompantide poolt siliinsolile teostatud materiaalsed kahjud ulatuvad üle 12 miljoni rubla.²

Siin on esmalt vaatlesime majanduslikke kahjusid tähtsamate majandus- ja kultuurilaste uue pa, siis tehes nõuandest riigikahjude kohta, mis ompandid teitavad Eesti NSV majandusele, peame aluse võtma Erandralise Riikliku Komisjoni materjalid, milliste põhjal 13. augustil 1945. a. avaldati teadaanne teostatud kahjude summa kohta:

1. Riiklikele ettevõtetele ja asutustele teostatud kahjud 1941. a. riiklike hindade alusel ..... 10.011.266.000 rubl
2. Kooperatiiv- ja ühiskondlikele organisatsioonidele teostatud kahjud 1941. a. riiklike hindade alusel
..... 2.788.734.000 rubl
3. Kodanikele teostatud kahjud 1941. a. riiklike hindade alusel. 3.200.000.000 rubl

Kokku: 16.000.000.000 rubl.

¹ „Siip ja Varas“, nr. 52, 23. deto. 1960. a.

² Jansa päistlin ompatrioon, lk. 355.

Sellele tuleb juurele arvata hiljem mind-
 laus tehtud nodamine kahjud, mis selne-
 ras konnurottes pole näidatud, konnari
 10. 358 aati järgi, rumber arvestatuna
 1941. a. hindatuse hindadene 151.000.000 rubl

Kõik kokku: 16. 151. 000. 000 rubl.¹

Kui võrrelda meie kahjusid teis-
 te vennasvabariikide, näiteks Ukraina,
 Läti, Leedu ja Valgevene näitejate-
 ga ja rahvaarvuga, siis selgub, et
 Eestis on kahjud siiski daniini kohta
 märgatavalt suuremad kui mainitud
 liiduvabariikides. Selgema ülevaate
 saamiseks võrdleme alljärgneva tabeli
 näitejaid, usjuumus peab mainima, et alles
 siiski sõjalise tegevusega tekitatud kahjusid
 näidatud lahusneist, mis on tekitatud
 röövimiste ja sihiliini hävitamise teel.²

Liiduvabariik	Kahjude summa miljardites rub- lades 1941. a. ar- ta hindades	Elanike arv mil- jonites 1941. a.	Kahjud iga el- aniku kohta 1941. a. niiskuse hindades - rublades
Ukraina NSV	285	40,0	7. 125
Valgevene NSV	75	10,0	7. 500
Leedu NSV	17	2,9	5. 862
Läti NSV	20	1,95	10. 256
Eesti NSV	16,15	1,1	14. 682

¹ Sama faasistlik ooperatsioon, lk. 183.

² Sama, lk. 182.

kes määrati fašistide poolt okupatsiooniperioodil. Sellises veretöös osu peenitunud Nõunogude Liidu rahvaste ualal tegid Himmler ja tema naastanditvalnikustusi juba alates 1940. a. juulist.¹ Enne saastast saabumist Eesti NSV territooriumile aktiviseerusid eriti uokalinnud hitlulaaste uasileased — uelamitest bandidid, uellide uue läbi lauges palju uesti rahva penemaid poegi — partii- ja nõunogude aktiviste. Saastast saabumisel võttis veresaemlaiema isloome, sest määrati uas uasnaasajaid. Nii tapeti bandidide poolt Pärnumaal Tõstama vallas väikeuohapidaja Johan Luusik², Viljandimaal Tänuavilma valla kaitseronitue esimees August Kärmas³, Viljandimaal Paistu vallas Jaan Sakala⁴ jne. Samasugune olu uord valitses ual linnades, ues eriti jäilitati nõunogude võime perioodil vilma paistnud inimesi — nõunogude aktiivi, rääkimata partii liikmetest ja uonmuunistlikest noortest.

Saastast saabumisel moodustati

¹ Saasa fašistlik okupatsioon, lk. 405.

² Saasamas, lk. 438.

³ Saasamas, lk. 409.

⁴ Saasamas.

peale vauglate ka uimneksad nooa-
duslaagid, neku veeti nimeid tuhau-
dud inimesi. Teatunad oma ohvrite
arvu poolst olid laagrid Tents, Kloo-
gal, jagalas jne. Saadaste omavolitsemi-
se laupunktil — 1944. a. kevadel oli
estis üle 20 sellise laagri.¹

Saava osupartide terrori all
kannatas ka Eesti noorsugu. Briti
nuure tagaamisajal alla langenud
~~kollektiivsed~~^{kommunistlikult} ~~koostatud~~^{ingelstatud} noored.

Nii nimelisi Holstre vallas komnoored
Tinda Anderson, Linda Meijel; Taeve-
re vallas Paul Tihane ja mitmed
teised noored ning kommunistlikud
noored Viljandimaal.² Need on and-
med ainult siin valla noorte kohta,
muid nii teinud see ühinejal. Peale sel-
le vaulesid noored nooruslaagrites
ja vauglates, kes neid süstemaatili-
selt nimelisi või veeti saamaade
orjuse.³ Palju nimelisi teinutaid
saadaste sundmobilisatsioonist noor-
valtsidniselest 1944. a. Nii näiteks
tapeti Jemari laanlepa seltsuse järel
Kuremäe laagris novaga 15 noormeest,

¹ B. Jamm, lk. 77.

² EKPA, f. 31, nim. 9, vii. 11, l. 41.

³ EKPA, f. 31, nim. 9, vii. 11, l. 38.

kes olid mobilisatsioonist nõuale hoidu-
nud, neid ligem tabatud. Eriks li-
rpuu reletuse järgi teinetas sama po-
litsei 1944. a. juulis metsades kaanah-
gu ning tabas 27 nõualhoidjat, kes
kõik kolapsal naha lasti. Järelti
nõvati Tallinna Metsanduse
suurel areal mobilisatsioonist nõuale-
hoidjaid.¹

Eriti ude oli olumora sellistes
uutes uunduslaagrites nagu Klooga
ja Jägala. Neise laagrites, mis
olid ueldud paaniselt juutide
hõivatauseus, veeti inimesi uogu
hitlerlaste poolt vallutatud Euroo-
paast. Nii toodi Jägala laagrisse
1942. aasta septembris 1500 inimest
Tšehhoslovakkiaast ja 1500 inimest
Berliinist,² kellest enamus juba saa-
hunnise päeval kuati Kalevi-Liiva
niingastel mere, Geretsi, Viigi ja reade
kaastate poolt. Nildse kuati aga
Kalevi-Liival sama okupatsioon-
perioodil Eesti jugeoleku politsei
ilena mere ja tema abilise Viiki
konnaldusel üle 500 mitte milleski

¹ Sama faistlik okupatsioon, lk. 418.

² „Noorte Hääl“, nr. 61, 21. märts 1964. a.

siüidi oleva NSV liidu, Tšehhoslovakkia
ja teiste riikide rahuliku uudeaia.¹

Väinased uudeaiaised ja jõlede
mõistamatöö vajamineas teostatud
laipade põletamised teinussid augusti-
ti- ja septembrikuu jooksul Tallin-
na Metsaalamiste piirkonnas ning
lopuks 19. septembril Kloogal, kus
kõrvitati umbes 2000 inimest.²

Eesti rahva uudeaia algelise mate-
gi õiguste jalge alla tallamine
sõnna ompantide poolt, äärmise ja
netrik onaroli, keelimate majandus-
lik uuplimateerimine ja laostami-
ne teinussid leiades rahvakuludades
iika õigavamat rahulolematust
ja pahameele tõrvi ning visa pas-
siivset vastupanu, mis järk-järgult
aenes teadlikkus sabotaažiks ja
relvastatud partisaanivõitlus, ja
vabadust tõeva Punaarmee aktiiv-
sus abistamine. Eesti rahva vastu-
pame fašistidele ei olud kelle
organisatsioonid relvastatud võitlus
nagu Ukrainas ja Valgevenes, vaid
kandis rohkem passiivset iseloomu, mis

¹ „Noorte Hääl“, nr. 50, 28. märts 1961.

² Sõnna fašistlik ompatrioon, lk. 419.

mis avaldus mobilisatsioonist nõrvallehoi-
nises, töökoostuste ja normide täit-
mised nõrvallehoiannises.

1. veebruaril 1944. a. kuulutati väl-
ja üldmobilisatsioon meesodanimes,
kes olid sündinud 1904. - 1923. aastal.
Mobilisatsiooni alla kuulusid usin oh-
vitserid ja allohvitserid, sõjaväeamet-
nikud, meditsiiniline personal ja samal
ajal kuulutati välja, et usin sõjajä-
med meesodanimes 17.00 eluaastani
mobiliseeritakse. on aaditse¹ teenistusse.¹
Taudade lootsid, et mobiliseeritudest saab
moodustada usin suurema rühma, kuid
kuna mobiliseeritud tuli nõuu väga vähe,
tehti usin, et tabada nõrvallehoijaid. Mill-
ne olu on selles suhtes valitsev, sellest annab
ka ilvaate Kaapsalu kaitsepolitsei esi-
meheni 21. veebr. 1944. a. Mäyamaa val-
davalitusele: „Täna jüdid ilmuma
Tüe valla meesodanimes kaitseteunistuse
konisjoni Kaapsalisse, kuid ei ilmunud
ühtegi kutsealust.“² (minu sõnadus - M.V).
Millest see oli tingitud, seda usinoid
osalistna saadakse ise. Nad annavad, et

¹ sama päistlik onupatrioon, lk 139.

² ORKA (Eesti NSV bürokrinevolutsiooni ja Sotsialistliku
ühiskituse Riiklik Keskanuiv), f. R -855, nim. 4,
sii. 167, l. 156.

põljus peitub selles, et ustlased prolevalt saavutada võidus enam kindlad.¹ Seda nad aga ei nõistunud, et ausad ustlased ei tahtnud oma igipõelist vaenlast teuda, tema sest oma verd valada tõelise vabastaja vastu võideldes. Sageli soodustasid kohalimed arstid noorte mobilisatsioonist päärenist. Sellepärast 1944. a. aprillist alates kaitsesuuniste sõjaväelikele või kodusele ravile lastumise etteastas kaitsesuuniste sõjaväelased, mitte aga kohalimed arstid või ametiasutused.²

6 positiivseid meeleolulid Pärnumaal suuremad kui muu sagile mujal, mis eriti nägis intelligenti rühmas.³ Antüvenemat vastupanu aga osutasid Viim- ja Võrumaa elanikud kas partisaane abistades või ise ulvaga näis okupantide vastu võideldes.

Okupantide poolne võimalest toetuda kohalimede esindlikule intelligentidele, sest intelligentide erikadajad ühitasid üha antüvenemalt

---

¹ Sama fašistlik okupatsioon, lk. 137.

² OKKA, p-R-1462, nim. 1, s. 21, l. 19.

³ Sama fašistlik okupatsioon, lk. 136.

jaõisuurastaserse võitlemise. Kui näi-
tus vabastas Antsla jaoskonna vete-
rinaararst Lehtmetts 1944.a. jaanuai-
muus ligi 20 hobust töönohestusest.¹
Aretid, nagu ulpoolgi mainitud,
aitasid mobiliseeritudil pääseda
sõjaväestusest, vaurastasid parti-
sane rühmitustega ning paljud neist
võitlevad partisanide ridades oumpa-
ntide vastu.

Mobilisatsioonist kõvale koeldjad
ei püüdnud aimet sellega, et pääs-
da sama sõjaväest, vaid kannasid
ultraga oumpantide vastu võitlema.
Kui näitas Viljandimaal mobilisat-
siooni eest vajavaid rühed koeldsid
õhulaadumistest endise Viljandi
kaubamaja koone, mille alla oli
aretatud 2,5-3 tonni lõhkeainet.²
Selliseid näiteid võis leida teisiigi.
Ka noorus- ja töölaagritest põg-
nuna ei jäänud kõvaltvaatajaks.
Kui võimalik oli, siis kas rühmiti
nõne Eesti territooriumil tegutseda
partisaanisalgaga või moodustati ise
sama oumpantide vastu võitlemiseks
väike salk.³

¹ ORKA, p. R-467, nim. 4, sü. 38, l. 111.

² Joh. Kaolinilt isiklikult saadud mälestuste põhjal.

³ ERPA, p. 31, nim. 9, sü. 11, l. 39.

Olus väga vaele väita, et noik mobilisatsioonist kõvalhoidjad antiivselte tegutsesid suupantide vastu. Vastupididi, enamik ainult vajab ennast mobilisatsioonist eest ja püüdis hoiduda igasugustest nõuandjatest ja saastatiga. Kui väitus Viljandi- ja Tartumaal oli mobilisatsioonist vajajatel ulvi umbes 25-30% meestest ja saastate vastu tegutsesid nad ainult nende endi vastu koraldatud haavangutele.¹ Kõige aktiivsemalt tegutsesid mobilisatsioonist kõvalhoidjad Saaremaal. Nad rikkusid telefoniliine, hävitasid saastate bensiini- ja viljatagavarasid, tapsid hiitlasi ja nende näsilasi.²

Kuni 1942. a. teise pooleni kaadis partisaanivõitlus Eesti juhuslikkuse piirid ja seda just sellepärast, et puudus ressur, mis olus noordimeeritud Eesti partisaanideus jäetud seltsimeeste tööd. 1942. a. teisel poolel moodustati Eesti Partisaaniliikumise Staap, mille illemas algusest peale

---

¹ Joh. Kaulinilt isiklikult saadud mälestuste põhjal.

² EK PA, f. 31, nim. 9, sü. 6, l. 21.

kuini Eesti NSV territooriumi vabastamise ja staabi liividevõimise oli EK (b)P Keskkomitee sekretär sm. N. Karotamm.¹ Eilist A. Suse näitas partisaanivõitlus aga 1943. a. teised poolst peale. 1944. a. algul olid peaaegu kõik vaenlase tähtsaimad transpordimaagistraadid Eestis partisaanide kontrolli all ning ühsele vaenlase suurem võitlus ei jäänud neile saladuseks.²

1943. a. alustas Pärnumaal tegevust partisaanisala sm. Jürissoni juhtimisel.³ 1944. a. nevalde maadeid Võisakuila - Abja rajoonis sm-d Arusoo ja Melts.⁴ Kõige suurem partisaanisala meie eludes tegutses Viimemaal sm-td Jangilovi, Vjaltsevi, Filipponi ja Kallaste juhtimisel. Sellel ajal kuulus üle 390 partisaani.⁵ Nõukogu Eesti partisaanide tegutsesid tihedas koostöös Leningradi oblasti partisaanidega, saades neilt väärteslikke kogemusi partisaanivõitluses.

Eesti NSV territooriumil te-

---

¹ Lõuna päislik Ompatrioon, lk. 543.

² Sealamas.

³ B. Jamm, lk. 88.

⁴ Lõuna päislik Ompatrioon, lk. 544.

⁵ Sealamas, lk. 545.

gutsenud partisanisalaadest omaid
tagalaga sideme ainet suuremad, nuna
väiksemad tegutsesid isoleitud ole-
konnas, mis tunduvalt halvasti nende
tegevust. Selline väike saak oli näiteks
1942. a. alguses Võjandimaal tegut-
senuid saak nõunogude okritseri
Russini juhtimisel.⁴

Eesti NSV vabastamise ajaks
Eesti NSV territooriumil tegutse-
nud partisanid ^{old} teenitunud vaenla-
sele järgnevad saotused: hävitatud
5 vaenlase lennukit, 4 tanki, 5 soonus-
autot, 11 veoautot ja 25 sõiduauto;
võibastelt väija lastud 11 raudteevaagi,
uusjuures hävis 11 vedurit ja 139 vagu-
nit sõjameesona ning elavõuga; tapet-
tud 3768 saasa sõdurit, 42 okritseri,
2 kindralit ja 79 politseinikku; side-
line perustati 36,25 km ja raudteid
5,4 km ulatuses; 5 kuu lasti 7 raud-
teesilda, 27 maanteesilda ja 8 ristte-
ni 161 tonni bensiniga; põlenud rüü-
dati 4 sõidumeesona - ja 5 laskekoona
ladu; hävitati 15 müüripildujat, 33
küüripildujat, 353 rintpüüri, 116 hobu-
veomit; sõjasaagius saadi 12 müüripil-

⁴ B. Jamm, lk. 90.

düjat, lühk garaate ja müne, 15 tan-
 kiõjepüüsi, 43 kuulipildüjat, 387 viut-
 püüsi, 6 raadiojaama, 11 veoautot,
 11 mootorratast, 64 hobust, 141 automaat-
 püüsi j.m.¹

Kagu nokkuõhest näha, ei ol-
 nud partisaanide poolt okupantidele
 teinitatud kahjud mitte väikesed
 ja seda enam, et Eesti ei olnud
 võimalik tegeleda nende salua-
 dena sõltuvalt uokalineest loodusli-
 kest tingimustest.

Suurt lööd okupantide Eesti
 NSV elanikkonna hulgas ta varvata-
 misel ja organisemisel tegi Estimaa
 Kommunistlik Partei. Eri list tähele-
 paku esitati propogandatsios Eesti
 rahva minevise õigele näritamiseks
 ja eriti just N. Surogude Eesti tulevi-
 muperspektiividele. Siistemaatiliselt anti
 idasi rindeteateid, millega okupantid
 Eesti elanikele anti õige ileraade
 olukorvast rindel, uuna okupantide
 endi rindeteadetes teatavasti väi-
 dati tegelikku olukorda rindel saar-
 lastele soodsamana. Estimaa Kom-
 munistlik Partei poolt teostatud

¹ B. Tamm, lk. 93.

propagandatöö esmärgiks oli kutsuda rahvast üles kalastamatule ja maast salgarale võitlusele okupaatide ning nende väsilaste vastu.

Põhilisteks uuaalikeks, mille kaudu partei tõesona ajutiselt okupeeritud Eesti NSV elanikkonnani jõudis, olid NSV Liidu tagalas trükitud ja üle riindejoone saaditavad ajalehed, ajakirjad, lundlehed, brošüürid; samuti raadiosaated ja partisaanide meelne selgitustöö.¹

Et parteiline propaganda ja agitatsioon kandis vilja, sellest andsid tunnistust Eesti töölislassi, talurahva ja esindliku intelliigentsi üha sagedavam väljaastumised kas töökoostest emale hoidumise, normide nihtitumise või aktiivse relvastatud võitluse ühisel.

Eestinaa Kommunistlik Partei täitis suurt osa 1. detsembril 1943. a. NSV Liidu Rahvavägede NSV Liidu nääruisega loodud operatiivgruppide² väljaõpetamisel, kes pidid peale Eesti NSV vabastamist kannama tööle linnades ja valdades NSV Liidu

¹ B. Jamm, lk. 82.

² Saalsamas, lk. 101.

organitena. Eesti maa Kommunistliku
Partei antiivsel kaasabil oli Eesti vaban-
damise ajaks Nõunogude tagalas välja-
valitud ja ette valmistatud üle 3000
inimese, millest umbes 1500 spetsis sõja-
ajal mitmesugustel nennustel. Rõhuv
enamik sõja ajal edetatud jukti-
vaist töötajast täitrid aega neile
pandud riisande Nõunogude Eesti
taastamis töö organiseerimise ja juh-
timisel.

---

¹ J. L. Vares, lk. 129.

II peatükk

Eesti NSV mandriosa vabastamine

17. jaanuaril 1944. a. algas Leningradi ja Volhovi rinde vägede pealtnug Leningradi ja Torgorodi all. Vastase tugeva raitsevõõndi läbimurdmise ja tema 18. armee purustamise tagajärjel likvideeriti lõplikult Leningradi blokaad.¹ Pealtnungioperatsioonide arendamisel jõudsid Leningradi rinde (Nõunogude Liidu maitsal Govorov) 2. Löögiarmee väed kindralleitnant Fedjuninski juhtimisel Kawa jõele ja forsserisid selle 2. ja 3. veebruaril mitmes lühikes lõuna pool Kawat. Jõe läänevallas loodi veebruaril teisest poolelt nn. Auvere platsidam Kuegu jõel, Vanaküla, Auvere raudteijaama, Lingala ja Mur

¹ Взоран и пробран бойна, стр. 548.

tajõe joonel.¹ Vastasel õuestes säilitada platvorm Irangorodi rajal, Kava vastas. Samal ajal jätkasid pealtungi iilyäämad Leningradi ning sellega liidetud Volhovi² rinde väed ja jõudsid 1. märtsiks välja bstrori ja Pihva lähistele. Sellega olid loodud eeltingimused Baltimaa de vabastamiseks.

Kava lügis oli vaenlane loonud võimsa kaitsesüsteemi, lisas tugevatele lasnepesadeli ja hästi organiseeritud kaevutevõrgule oli soidastele soodane ka kohalik soine ja rebane maastik ning jõed. Sausa ajalhed niitlood, niijutades Kava kaitsesüsteemist, et Sausa armee on Kava ja Piipoi järve vahel loonud raudse barjääri, mida kolleeridel ei läike nõrda riletada.³ Lisas niidlustustele ja tehnikale oli vaenlane selles lügis koondanud palju elavjõudu. Leningradi rinde 2. löögiarmee, mis asus Kava jõe joonel, ja 8. armee (kindrallitnat Stavikov), mis asus platvormil, vastas seisis vastas

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 216.

² Вторая мировая война, lk. 550. Tartu Ülikooli Raamatukogu

³ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 551. ARHIIVKOGU

operatiivgrupp "Narva". Selle koosseisu
kuulusid 11., 20., 285. ja 300. jätkuväe-
diviis, motoriseeritud diviis SS "Nord-
land", motoriseeritud brigaadid
SS "Nederland", "Valloonia" ja "Lan-
genauk".¹ Narva alla Pärklinau
rajooni toodi üle 20. Eesti SS-diviis.²
1. veebruaril kuulutati okupatsioonid
Eestis välja rahumeelse vastanduse,
nimelt 1904.-1923. a sündinud meeste
mobilisatsioon.³ Jättes operatiiv-
gruppi tugerdamine uute väeüksus-
dega.

Leningradi rinde staap koos
Balti Punaarmee staabiga ot-
ustasid saavutatud edu arenda-
miseks korraldada deranti vaenlast
tagalasse, et koos samaaegse löögiga
Suure platsidamilt murenda vaenlast
reitsejoon ja vabastada Narva. 6. öö
vastu 14. veebruaril maandati Meri-
küla rajoonis merjalaväe taktikalise
derant, millele tehti Slesandus läbi
lõigata Narva-Tallinna maante
ja raudteeliin. Derant melges eduaast,

¹ ENVTJA Toimetised, lk. 218.

² EKPA, p. 79, nim. 79-1, s. 447, l. 193 (saadud P. Laiini
kaudu)

³ sama faisistlin okupatsioon, lk. 70.

meid saamata. Olulist vahuväe teostust laevadelt, li neutund tegeust aendada ja taandus laevadele.¹

117. Lasnuorpuse väeosad, kes pidid dorandile vastu liikuma, suutsid saavutada mõningat edu alles uu lõpus. Lahingua Arvee platsidannil laiendamiseks uestoid vahelduva eduga ueni 12. aprillini, mille järgi meie väed asusid keitsole.² Nauva jäi uenod vabastamata.

Ses Leningradi rinde vägede eduga ja vabastuslahingute kandumisega Eesti NSV territooriumile toodi 8. Eesti Lasnuorpuse üle Leningradi rinde uorseis. Siia toodi üle ka ueni maalis paikneund 1. Eesti Tagarua Lasnuorpola.³ Korpuse ümberpaigutamine vahetult Kõurogude Eesti piiride lähedusse suhtus korpuse isikuline uorseis suure rõõmuga, sest udik võitlejad soovisid osa võtta oma siinimaa vabastamisest. Müütinguil, uosodeuutel ja ajalehtede uergude avaldand sõjaneked kommunistlikule parteile ja

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 216.

² Sealsamas, lk. 217.

³ B. Tamm, lk. 105.

ja Nõuagude valitsusele tänu neile
antud võimaluse eest vahetult osa
võtta Eesti vabastamisest fašistlikest
röövrallutajatest. Korpuse väesood
asusid tagaraua-uutliini raja-
nisele Liiga jões¹, mis oli vajalik
igasuguste otamatuste ärahoitamiseks
sõjas vastas pidevate vastumünnakute-
ga. Samal ajal olid need valmis vastu-
löögi andmiseks võimaliku läbiuunde-
juhul. Tiidi läbi õppusi pealtnägi-
taktika läbitöötamiseks, moodustati
löögiüksusi. Juunis kontrollis vägede
valmisolekut rindeüksusjona². Korpuse
süntiivvägi toetas teiste koondiste
lahingutegevust 3. märtsist kuni 20.
aprillini.³

Lahingutele Narva all omis-
tas sausa väejuhatuse suurt tähtsust.
19. aprillil algas sausa vägede vastu-
münnak, mille plaani töötas välja
isiklikult Hitler, ja mille eesmärgiks
meelilgas oli ka oma jõu demonst-
reerimine Saomele, kes kannas otsima
väljapääsu liidest Saamaga.⁴
Väejuhatuse teatas, et pealtnägu on

¹ ENSV JA Teinetsed, lk. 217.

² EKPA, f. 63, nim. 63-1, sii. 14, l. 41 (saadud P. Laiuikandul).

³ EKPA, f. 63, nim. 63-1, sii. 14, l. 29 (saadud P. Laiuikandul).

⁴ ENSV JA Teinetsed, lk. 217.

pühendatud Hitleri sünnipäevale
20. aprillil. Arvure platsid annid vastu
koondati enamik 54. jalaväe ja 3. SS tan-
kiorpuse vägesid. Kuuemilomeetrisel
brigade Vanamõisa ja Soomila vahel
paisati 61. ja 170. jalaväedivis, tan-
ki-grenaderidivis „Feldkennhalle“ ja
tankigrupp „Strachwitz“¹ Riinamul-
mis algas kell 6.30, ulnes proletaar-
tunnine meelitule ettevalmistus.
23. aprillil neljapäev algasid lahin-
gute tulemusena vallutasid sauda-
sed tagasi väikesed arvure plats-
dennid, kaotades sejuurus mitu
tuhat meest surmide ja haavatute-
na, 50 tanki, 15 soomustranspor-
tööri, 10 iselimevat meelitööri ja
palju muid tehnikat.² Peale 23. ap-
rilli arsti meesti uaitsele.

Kevad ja suvi möödusid alles
kindelõigus kohaliku tähtsusega
lahingutes, kuna sõjakoode Eesti
täielikus vabastamises ei olnud
veel vajalikke eetingimusi loodud.
Pealegi poleks täbinumme Soome lahe
ja Peipri järve vahelisel alal olnud
müllalt efektiivne, sest vaenlask aru-

¹ J. Kutsarov, lk. 18.

² SAKU TA Toimetised, lk. 217.

sid siin tugevad jõud. Nava jõe
ülem- ja keskjooksu soine ning met-
sainas maastik aga ei lasknud
Nõunogude vägesid laialdaselt sõja-
tehnikat kasutada. Täieliku edu
saavutamiseks oli tarvis anda vasta-
le algul löök lõuna pool Pihva
järve ja sel teel ähvardada opera-
tiivgruppi „Nava“ ümberpiiramise
või tüblöögiga.¹

19. juulil 1944. a. forsserisid 3. Bal-
ti rinde (moodustati 20. aprillil)² väed
armeenidraal Maslenninovi juhtimisel
Kelikaja jõe ja umardid läbi saasa
kaitseliinidest lõuna pool Gstarovit.
21. juulil vallutati Gstarov ja 23. juu-
li Pihva — saasa kaitse võimas
tugipunkt, mis tõkestas teed lõuna-
-Eestisse.³ Pealtnähtav peatus Irbeska-
-Lauri jõel, mida vastane palavi-
kuliselt hindustama arvas. Juhul kui
nõunogude väed peaksid varem val-
lutama Riia, nägi hitlerlik väejuha-
tus ette armeegrupi „Põhi“ tõmbu-
mise liinile Tartu-Nõitjärve-Pärnu,
Pihva järve ääsete alade vallutamise

¹ В. Тамм, lk. 106.

² Взорар мировая война, lk. 304.

³ Ф. Хутсаров, lk. 35.

puhul aga operatiivgrupi "Narva" saan-
dumise riigivale Eesti NSV territooriumile.¹

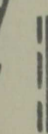
Narva pealinnu operatsioon
algas 24. juulil 8. armee väeosade
riinametega Auvere platsdarmit, mis
süüsi ette nähtud pausiselt
vastase tähelepanu nõraltjuhtimiseks.
Operatsiooni plaani kohaselt pidi 2.
Löögiarmee andma pealöögi frontaal-
selt, ületades jõe põhja pool Narva
linna ja jõudma Utria - Auvere
raudteelaama joonele (vaata suum
n. 4). 2. Löögiarmee 2. esilõu is arva
Eesti Lasurkorpuse ülesandeks oli sa-
nutatada edu aundamine peali-
nngu teisel etapil.²

25. juulil 1944. a. kell 7⁰⁰
algas vaherüütle ettevalmistus,
millele 80 minuti pärast järgnes
2. Löögiarmee riinna. Esimestena
formeerisid jõe 191. Lasurdiviisi
kapten Kotovi pataljoni ja 191. Las-
kurdiviisi major Jätsoni pataljooni
Rügiuula rajoonis. 26. juulil kell 3³⁰
jõudsid 191. Lasurdiviisi ühused
linna lääne servale ja vabastanud

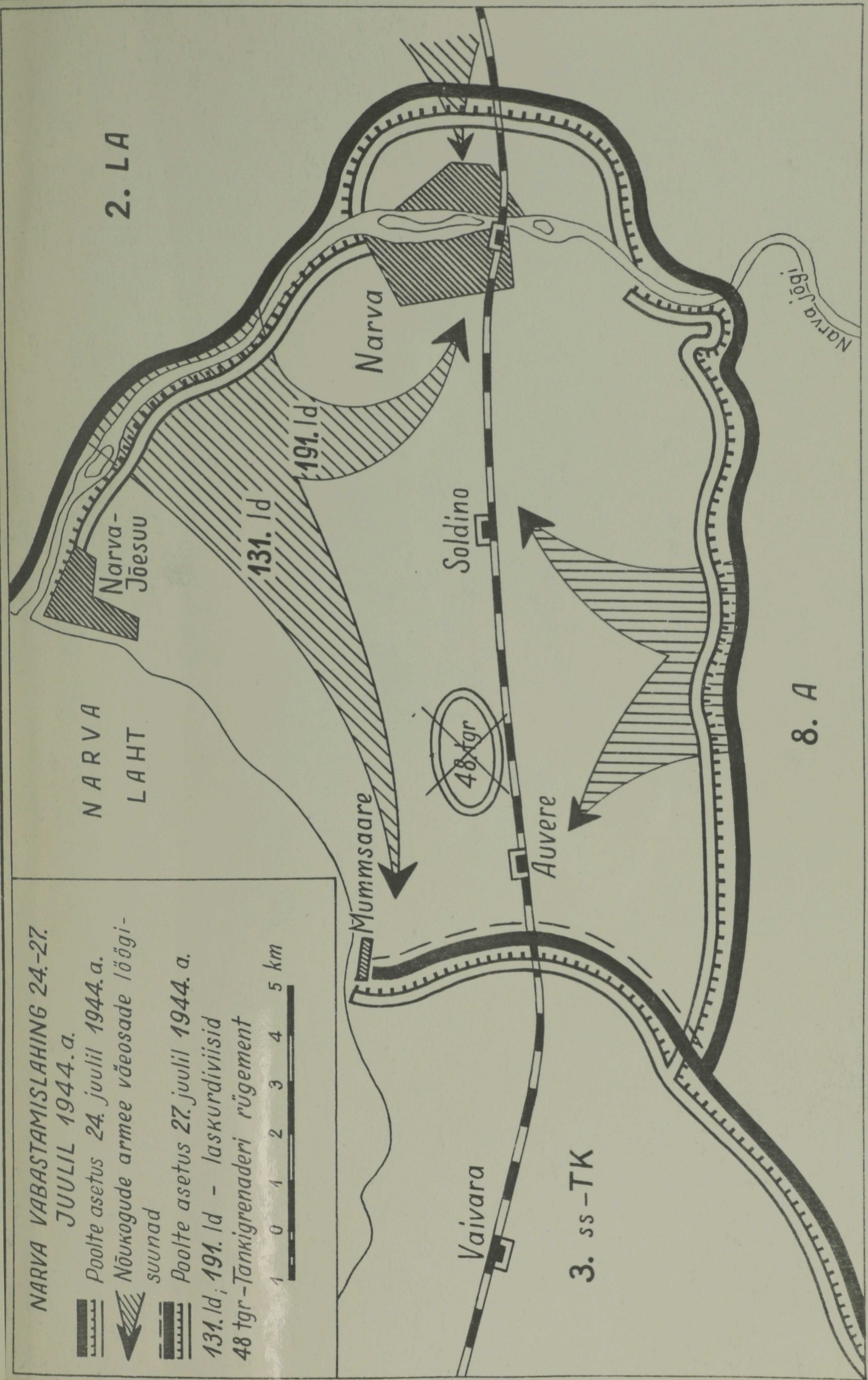
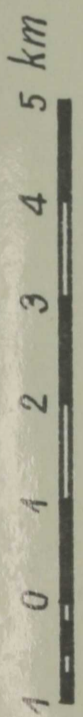
¹ Військ. мурова вайка, лк. 617.

² ЭНВН ТА Тоиметисед, лк. 218.

NARVA VABASTAMISLAHING 24.-27. JUULIL 1944. a.

- Poolte asetus 24. juulil 1944. a.
- Nõukogude armee väeosade löögi-suunad
- Poolte asetus 27. juulil 1944. a.

131. l.d.; 191. l.d. - laskurdiviisid
48 tgr - Tõukigrenaderi rügement

Skeem nr. 1.

linna uella 8 hommikul. 131. laskur-
divis jätmas aeglast edasi liinuvast
Mummsaare suunas.¹ Narva-Jõe-
suus püüati sisse ja hävitati ligi
700-meeliline saksaa meeväelaste
trahvipataljon.² Platsidammilt peale
tungivad ja jõe põhkerrimeed väed
shineid 26. juulil ida pool Lasti-
koloonia kõrgustikke.³

Narva vabastamise lahingutest
võtsid vahetusel osa Eesti korpuse
suurtüüvirägi, 45. ja 221. tanki-
polk, lennueskadrill, "Taryja" ning
ainasa laskurüksusena 88-meeliline
riinakrood kapten Belovi juhtimis-
el. Eesti paistsid silma oma vap-
use ja täpse tulega suurtüüväe la-
sed. 85. suurtüüväe polku autasus-
tati nimetusega "Narva".⁴ Korpuse
võitlejate pealtnägi skin oli nii
mure, et tehti otsuseid etteheitelid
selle kohta, kuidas ei lasta Eesti väe-
ori teiste es lahingusse oma siin-
nimaast. Nii le selgitati, et selline

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 220.

² F. Kutsarov, lk. 29.

³ Sealsamas.

⁴ P. Lavin, Nõukogu Armei 8. Eesti Lasten korpuse
võitlejate suurus ja maavõitjad, Tallinn 1959, lk. 234.

pinnaaldane pealtnäingi lahing Narva all loobus enesega uusa liig nemi ohverd, nõrgusel aga tuleb sõdida veel uugu Eestis.¹

Nõitlijad leidsid eest peenus-
tatud linna. Taganemisel olid hit-
lased niigitaanud linna kaardid,
vedanud välja tööstuskadred ja
lasknud sõnu sõia, mida ei keet-
nud ära viia. Nii jäi Narva-Jõe-
suu 42 püsknuodest põletamata
ainult neli.

Samal ajal arendasid fašistide
pöörast valepropagandaat pealtnägi-
vate nõukogude vägede vastu. Levitati
valekuuldusi „punaste metrimustest”,
niiatamistest, narsilistest niiditami-
stest, eesti rahvuse hävitamisest. Aja-
lehtedes teodi ära „pealtnägijate”
jutustusi ja võltsitud fotosid
beljevine metöödest.² Elanikkonda
nauitseti lakunna läheneva Puaa-
anne eest. Teatud niänaal õnnestus
fašistidele rahvas desorienteerida,
neid juba erimestel nõukupunditel
meie vägedega lajusid need uarti-

¹ EKPA, p. 78, nim. 78-1, A. 216, l. 112 (saadud P. Laxini kaudu).

² EKPA, p. 78, nim. 78-1, sü. 79, l. 24-25 (saadud P. Laxini kaudu).

sed niinesti. Kahjuks olid aga nii
võnedeni juba nõududst lakkunud
ja ei saanud enam tagasi pöördu-
da.

Peale erialgset edu ja Narva
linna vabastamist peatus nõukogu-
de vägede pealting lastekoloonia
nõrgendumi juures, kuna sinne
maastik, millel pealegi asusid tug-
vad kaitseskiitised ning miiniväl-
jad, ei võimaldanud niiret edasi-
liikumist. Isegi tegevad lennu- ja
suurtüüväl rünnakud ei muut-
nud olukorda pööret kuuks. Peale
vastase nõudvaid vastumünnakuid
ning meie vägede ebasõnnestunud
uutseid edasi liikuda, stabilise-
nus rinne augusti teisil poolel ja
püsis nii 18. septembrini.¹ Vastase
lõplikus tagasipaismiseks oli
raja lööni lõunast.

Vabastatud territooriumil
asuti viivitamatult sisse ka-
na nõukogude nõuda, misgi rin-
ne oli alles sõna sõnes mõttes Nar-
va miilje all. Kuni Alutaguse, Püri

---

¹ Eesti NSV ajalugu, lk. 551.

ja Kawa valdada Tšaiter-komiteed
loodi veel Leningradi oblastis, siis
Kawa linna Tšaiter-komitee oli
ei neresas nõunogude võime orga-
nism, mis loodi vabastatud Eesti
NSV pinnal.⁴

10. augustil 1944. a. alustasid
3. Balti rinde väed Tartu peale-
stungioperatsiooni. Pealõu anti
1. Löögiarve poolt ida pool Tribos-
kat Petsei - Võre suunas. 10. ja 11.
augustil liikusid meie väed
edasi uuni 25 km. ja laieadavid
läbi need uuni 70 km. rindeid.²
Vabastati Petsei ja veel ligi 200
asustatud punkti. 12. augustil
vabastati Vastseliina, Tabina ja
Restu; 13. augustil Võre; 14. au-
gustil Antsla, Sõmerpalu, Tsooru,
Saana; lähingud väidid Saangaste.³
Pealestungi arendamiseks Tartu suu-
nas saadeti vastasele ootamatult
üle Lämmijärve desant. 16. augusti

¹ A. Panksejev, Nõunogude võimorganite taastamisi-
n Eesti pealestungi operatsiooni, Tallinn, 1958,
lk. 14.

² EK PA, f. 78, nim. 78-1, si. 285, l. 230 (saadud P. Laiini
kaudu).

³ EK PA, f. 78, nim. 78-1, si. 285, l. 255-256 (saadud
P. Laiini kaudu).

16. VIII

Lõpuniisul ületarid 2. Löögiarmee
 191. ja 128. lasundiviisi väeosad
 Peipsi jõeäärilise brigadi abil
 järve, nendeid läbi vastase ranna-
 kaitseliini ja niinuitusid järve
 läänelaual.¹ Eriti paistisid lenda
 maaleaatriisel 2. järgu kaptein Ar-
 žavkini kaatrike sala oma viire ja
 julge tegutsenise poolest. Vallutanud
 Mehinoorma, Meusi ja rea teisi asus-
 tatud punkte, ishi neid 2. Löögi-
 armees väed 1. Löögiarmee, kes teen-
 gid peale pini järve lõunapoolast.
 Hitlerlased olid suhitud Tartu-
 maale lõunapoolast taganema. Pea-
 lüüangi arendades forsseriisid
 191. ja 128. lasundiviisi väeosad
 Emajõe Kantsi rajoonis, lüües illega-
 soodsad siingimused Tartu vabasta-
 misel.²

Võitlus Tartu pärast algas juba
 Kanepi, Muraste, Valgemetsa ja Kroo-
 tuse vabastamisega, mida läbitas
 Tartu ja Valgat katter sausa kaitseliin.³ Võimogude vägede pealüüng

---

¹ NSV JA Toimetised, lk 221.
² EK PA, p. 78, nim. 78-1, sii. 283, l. 260.
³ F. Kurtsavov, lk. 36.

jättes kolme meha: paremal liinusid Emajõe ja Taitu meha 1. ja 2. Löögiarmee väeosad, vasemal tegutses Valga meha 1. Löögiarme ja keskosas jätkas pealtnägi arendamist 67. arme.

Et ära hoida meie vägede tungimist armeerupi "Põhi" tagalasse ja tugevdada suhteliselt nõrka jõududega peetarvat rinnet Valga all, nõondas Hitleri väejuhatus Valga ja Taitu rajooni 6 jalaväediviisi.¹ Kaus polemu toodi lennukitel ette Saasamaalt² 16. augustil puhkesid pidevalt nõondatud abi-vägede toetusel ägedad lahingud Saugaste rajoonis, mille tagajärjel meie väeosad olid sunnitud taganema Antlasse, misjuures teadis 18. diviisi ümberkaaravise oht. Õigeaegselt lahingusse viidud 7. laskekorpus suutis vaenlase pealtnägi likvideerida. 21. - 26. augustini kestnud veriste lahingute tagajärjel sunniti vastane taganema Väike-Emajõe joonele.³

¹ Встречная муровая война, lk. 617.

² F. Kuntšakov, lk. 37.

³ ENSV JA Toimetised, lk. 221.

Kõnnogude väed lähenesid Tartule
 nähtavalt suunaast. Paremalt jõudis kapteni
 Kodopjanovi pataljoni esimesena Emma-
 jõe ääride ning neudis niire löögiga
 läbi nähtavalt pinnajalitses vastupa-
 mms niideldud uuitsevõõndist. Vase-
 mal tiival kõivasid niindral Kolt-
 sanovi väeosad vastase riva vastupa-
 mudes 22. augustil Pudu ja Vap-
 ranmäe jaamad.¹ 23. augustil vabas-
 tasid 67. arme väeosad peale äge-
 daid lahinguid 6 septä. Tartu-Valga
 raudtee ja maantee olid läbi löi-
 gatud (vaata suem nr. 2). Lahin-
 gud lähenesid vahetult Tartule.

24. augustil olid 4. Löögiarmee väe-
 osad kõivasid Klenurme, Lemm-
 salu, Torvandi, Kärevere ja rea teisi
 punkte linna lähemas iimbuses.²

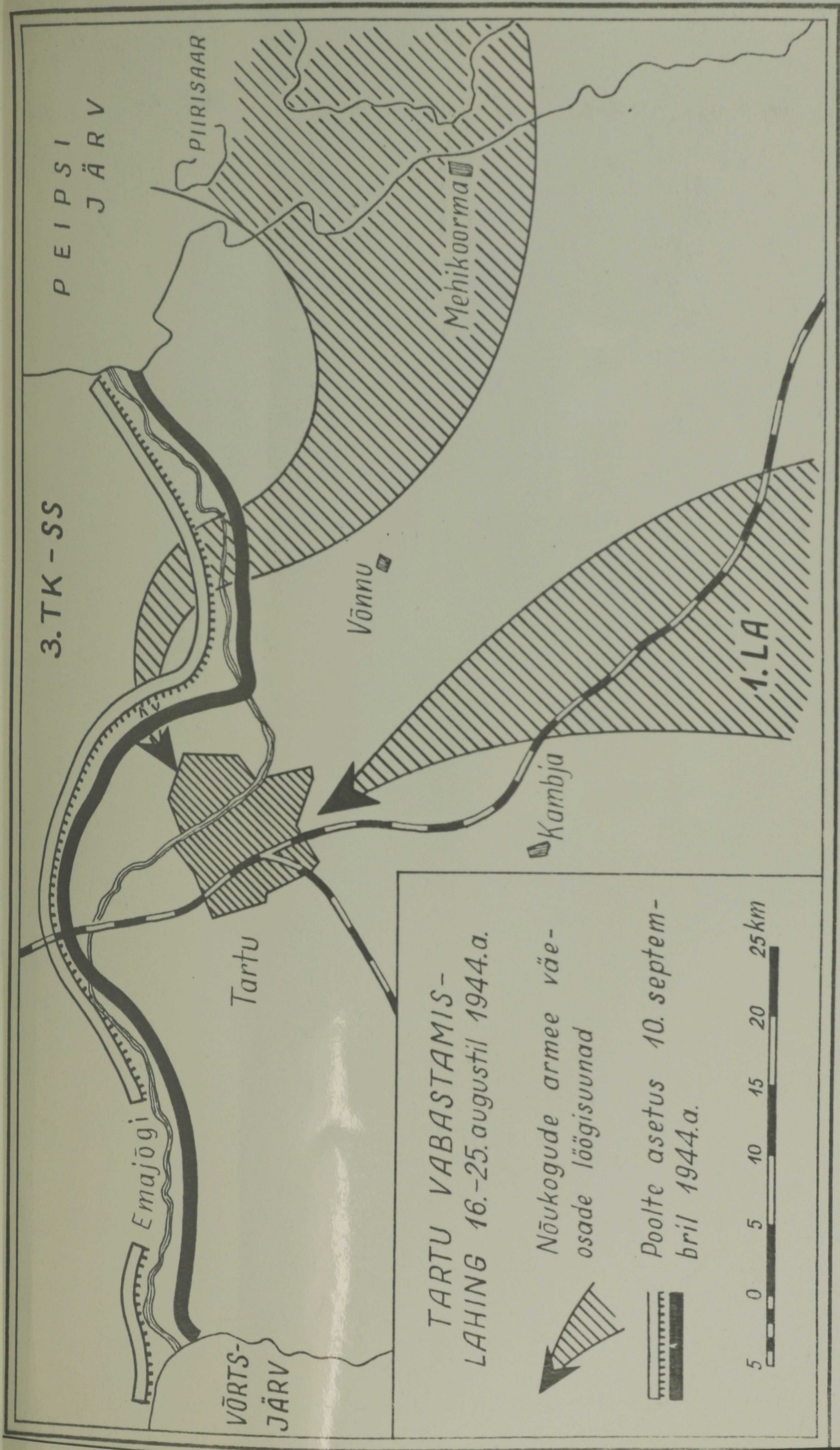
25. augustil olid niindral major Kaa-
 pitjani väeosad vastase välja eslinnast
 ja teingisid edela suunas Tartusse.³
 Kindralmajor Abramovi polgud
 liikasid ümberkaaraneismana nõovi
 suunusega läbi Tartust Tallinna
 rüva raud- ja maantee.⁴ Idast

¹ F. Kurtsavov, lk. 39.

² RKMA, 67A p. 424, nim. 71-934, sü. 4-5, l. 24.
 (saadud P. Lauri kaudu).

³ F. Kurtsavov, lk. 40

⁴ Lealsamas.

Skema nr. 2.

joosid liinule tooni ohvitseride Gor-
 tzenko ja Ljubimovi ühised.¹ Vallu-
 tatud vaenlase väeüksused, tungisid
 nad Tartusse. 25. augusti õhtupooli-
 mel keisras seržant Gavrilov Tartu
 kohale puhase võidulipiga.²

Samal päeval vabastati ka Elva,
 Puhja ja Rõngu.³ Järgneva nädala päe-
 va jooksul puhastati sama vägedest
 kogu Emajõe ja Võrtsjärve vaheline
 ala. Vastane taganes ägedalt vastu-
 panu osutades Emajõe taga. Ühea-
 dar liili operatiivgruppi "Narva" ja
 sama 18. armee vahel oli püstitatud,
 läbi olid lõigatud suure strateegi-
 lise tähtsusega Tartu - Valga raud-
 ja maantee. Teunis otsene oht opera-
 tiivgruppi "Narva" tagalale. Kuigi
 armegrupi "Põhi" ülemjuhatusel oli
 esialgu plaanis Kagu-Eesti alade
 langemise korral operatiivgrupp
 "Narva" läbi Peipsi ja mere vaheliselt
 alalt sügavale Eesti NSV territooriumi-
 nile, liikkas Hitler selle plaani
 tagasi ja andis käsu Pihkva järve
 äärsid positsioone võimuse võimaluse

¹ J. Kutsavov, lk. 40.

² Teasamas.

³ RKMA, 67A - f 424, nim. 71943, si. 4-5, l. 21 (osa aadud P. Lauri nanda).

enda väes loida, et „Kaua“ tagalat
kindlustada.¹ Alles sunnitud tagane-
ma Enajõgi-Võrtsjärv-Väike-Enajõgi
joonele, alustas vastane viies korras
koondatavate abivägedega ägedaid
vastupanumünnaid. 3.-10. septembri-
ni kestsid verised lahingud Tartu
platsdaniel. Lennukitel saamataalt
kohale teodud 1147. ja 1148. polk muut-
sid tohutu vastuse kiinnaga tan-
kibrigaadi toetusel lüüesid Vanla-
-Taidla joonelt lähivi, kus nad
aga lõplikult verest tühjas joon-
sid ja kaitseli asusid.²

18. ja 30. augusti vahel püüdis
meie 321. lasurdivisioon vabastada
Kalgat, mille nõudmised ühnamud
ei andnud tulemeesi ja meie väed
asusid ajutiselt kaitseli.³ Suga lõp-
pus Tartu palatungioperatsioon
10. septembril.

Lahingutes Tartu all ilmutasid
nõukogude võitlejad suurt mehisust.
Nii näitus sai leitnant Zanjatiini
sappõrimitom käsi demineerida vaen-
lase poolt õhklaadumisele ettevaetis-

¹ Взорая мировая война, lk. 617.

² ENSV JA Toimetised, lk. 221.

³ Saasamas.

tatud sild Meusi viilas, ületanud es-
liini, täitis viilva ülesande edukalt, kuid
püüdi sisse vastase idelaalunake
jõudude poolt. Võitlejad kaitsesid sil-
da viimase padumüüri, säilitades
seda meie pealetungivatele vägedele,
kes esst leidsid seltsimeeste nohutavalt
noomitatud ja põletatud ukhad.

Kapralt võitlevaid Tartu vabastamisel
leitnantide Aleksejev, Ponomarev,
Sergjev ja Ljubimov iivused.¹

Seunt abi ositavate pealetungi-
vale armee vaenlase tagalas tegut-
sevad partisanialgud, kes andsid
üle väärtuslikke informatsioone,
shkisid vastase tagalas raudteid
ja sideliine, tegid selgitustööd koha-
liku elanikkonna hulgas. Tartu peale-
tungioperatsiooni ajal tegutses Petseri-
maal väga aktiivselt partisanialk
Leonid Mätingu juhtimisel.²

Nõukogude vägede järel tulid
vabastatud rajoonidesse Nõukogude
õesti võimuorganite esindajad, kes
hoostasid nohtadel nõukogude võime.
Varsti peale Nõu vabastamisest 13. au-
gustil asus sinna Eesti NSV valitsus

¹ RKMA, 67A, p. 424, nim. 1943, sil. 4-5, l 28 (saadud
P. Laiini kaudu)

² J. Kuntšavov, lk. 36.

ja kuulutas Võru Eesti NSV ajutiseks
pealinnaks. 10.-11. septembril toimus Võ-
ru Eestimaa Kommunistliku Partei
keskkomitee pleenum. Sellel ajal oli oku-
pantidest vabastatud täielikult Naas
ja osaliselt 2 maakonda Tartu,
Narva, Võru jt. linnadega.¹ Pind-
alalt moodustas see umbes 1/5 kogu Eesti
NSV territooriumist. Kokkuvõttes, mis
pleenum tegi olukorras vabastatud
Eestis, ei olnud lohetavad.

Sama okupandid olid tagane-
des rängalt peenestunud ja rüüstanud
kogu mahajäetud territooriumi.
Kõige enam said kannatada lin-
nad, nende hulgas siiti Narva, Tartu
ja Otepää, milleste pärast väisid
kõige ägedamad lahingud. Ka nei-
lad, misgi peenestusi neis oli vähem,
said raskest kannatada. Loonakas-
vatus, Eesti põllumajanduse alus, oli
rüüatud naugeli tagasi. Sündnobilii-
satsioon ja -evamüllimine olid
kodudest ära ajanud suure hulga
rahulikke elanikke. Kõinjal oli teos-
tatud neist massilist terrorit, hed-
gana tapetud süütuid Võrukoode

¹N. Kautamm, lk. 12.

kodanikke.¹

Kuid seda suurem oli Eesti rahva rika saasa oumpantide vastu, seda heogsamalt võitlevad nõukogude sõdurid Eesti NSV iseliku vabastamisest.

Plenum võttis vastu konkreetsed otsused töö ja vabastatud rajoonide elanikkonna keskel ja rahvamaajanduse taastamiseks.² Briti suurtähelepanu pöörati poliitilise vastuvastuse küsimustele, sest paljud kodanikud viibisid veel passiivse propaganda mõju all. Laialdaselt selgitustööd arendati alles saava vägede poolt hõivatud territooriumidel. Lühemalt alla keiditavates ajulehtedes ja ühesmetses keiditi rahvast nõuale hoiduma sundmobilisatsioonist, suurevamatioonist; keiditi üles võitlema nõõvikeste ja põletamiste vastu.³ Vabastatud alade elanikkond abistas igati Nõukogude Armeed teede korrasutamisel, õhkelastud sildade taastamisel ja neudes töodes. Sildade ehitamisel ja korrasutamisel osistatud abi eest on meie väejuhatus

¹ N. Kaotamm, lk. 27-28.
² Sealsamas, lk. 30-47.
³ "Rahva Hääl" nr. 44, 16. aug. 1944. a.

avaldamud tänu näitus Aare
valla laanile.¹

Armees ja rahaline elanikkon-
nonda vahel tekkisid niiresti side-
med. Nii näidati väesades rahvale
kasuta nino, jagati ajalehti jne.
Kambjas, Pukas ja Kuigastes pidas
pidas loengeid rahvusvahelisest
poliiticast EK P KK lektor sm. Steen.

Puka elanike koosolek, mis
toimus 1944. a. augustis, pöördus
32 allkirjaga ^{varustatud} avaliku kirjaga
empeeritusele alade elanikkonna
poole. Kirjas mitmeti Eesti NSV
kodanikke üles abi osutama Nõu-
kogude Armeele. Nimetatud kirja
levitati lendlehtedena 60.000-ensemp-
lirilisest tiraažis.²

1944. a. juulis-augustis läbivi-
tud operatsioonide aheldasid vastas
vägesid Baltimaade ja soodustasid
allega nõukogude vägedel armeegrupi
"Kesk" peustamis t. Samal ajal teenitas
Leningradi ja Balti rinde tegevus vas-
tasele meeri kaotusi ja löi soodsa
tingimused armeegrupi "Põhi" lõp-

¹ N. Karotamm, lk. 25.

² RKMA, f. 424, nim. 64443, sü. 1, l. 46 (saadud
P. Laiini kaudu).

linnas peenest a niusus.¹

1944. a. septembri alguses nooshesid vaenlase väed Baltimaade umbes 800 000 mehest (väija arvatud lennu- ja mereväe isikuline noorus), 1200 tankist ja iseliinuvast suurtüvist, 400-500 lennukist. Armeegrupp „Põhi“ moodustas 20-25% nõigist Nõukogude-Lausa rindel asuvatest fasisistlinest vägedest.²

Niisid seisid meie vägede vastas vaenlase arvukad hästi relvastatud jõud, kes asusid hõdikalt väija ehitatud ja sügaralt eselonneritud kaitsepositsioonidel, toetudes looduslikele tõuketele järvede, jõgede, metsade ning soode näol.

Kuid elnevate Nõukogude Arme pealtingioperaatsioonide tõttu asusid armeegrupi „Põhi“ väed strateegiliselt rõidlemisi ebasood-
sas olukorras³. Seda arvestades et-
sustas Nõukogude väejuhatus 1. Balti rinde vägedega anda Riiale löögi lõunast, lõigates allegra armeegrupi „Põhi“ ära Idja-Preisimaast.

¹ Втора мировая война, lk. 618.

² В. Тамм, lk. 114.

³ Втора мировая война, lk. 618.

2. ja 3. Balti rinde vägede pealetungiga Riia raudseenas ja Leningradi rinde vägede löögiga Tarkust põhja lahti vastase väed tõkestada niitmees osas, et neid järgnevalt hävitada.¹

Seoses pealöögi munaga Riiale asendati 3. Balti rinde väed Emajõe Leningradi rinde 2. Löögiarmee, mille nooskisuus paamal tüval oli na 8. Eesti Laskurüütel. Nõuwa löin jäi nüüd täiesti 8. armee kätte.² Muudatusi teinud na vastase vägede nooskisuus, muua osa väeosasid tõmmati Riia ja Valga suundade noitkas. Eesti aseu operatiivgrupp „Nõuwa“ noosnes ualest armee- ja kolmest SS Laskurüütel.³

17. sept. algas kolme Balti rinde vägede pealetung Võrtsjärvest Jelgavani. Armeegrupp „Põhi“ satkus niitilise olukorda. Nõuwa nõrgem ülenijuhatus oli sunnitud andma loa operatiivgruppi „Nõuwa“ ja järgnevalt 18. ja 16. armeeade väljarõnniseas Eesti. Kuid Nõuwa väejuhatus ennetas vastase plaanid.

¹ Вторая мировая война, lk. 618.

² SMV JA Toimetised, lk. 222.

³ Sealsamas.

⁴ Вторая мировая война, lk. 619-620.

17. sept. kell 8.20, pärast 50-minuti-
list suutimisele ettevaenustest läksid
Leningradi riinde 8. Eesti ja 30. lasu-
korpuse pealtnägile, forsseriides Emajõe
Kastre ja Luunja rajoonis.¹ Kell 8.40
järgnes 108. lasukorpuse löök Tartu
platsidarnilt.² Päeva jooksul liikusid
meie väed edasi 5-17 km., jõudes välja
Karuja, Vene, Puhtaleiva joonele.³

Hästi võitlesid Emajõe forss-
eriinisel Eesti lasukorpuse võitle-
jad. Nii kiippas reames Järve esimese-
na vaenlase kaevimisse ja hävitas sal-
mitu saaskast; vanemleitnant Joost lõi
oma patarei meeskonnaga tagasi ven-
lase vastupealtnägi. Selliseid näiteid
võis tuua veelgi. Eesti võitlejate es-
oli vabastamist ootav sünnimaa.⁴

18. ja 19. sept. arendasid 2. Löögi-
armee väed pealtnägi edusalt põhja-
suunas. Eriti hoogsalt liikusid 8. Eesti
korpuse väed piiri Peipsi rannikult.
Kasemal tiival rüdi läbimende laien-
damiseks lahingusse 106. lasukorpuse,
kes vaenlase vastumürkumistest hoolimata

¹ RKMA, f. 309, nim. 7073, sü. 483, l. 34 (saadud P. Laini
kaudu).

² RKMA, f. 309, nim. 7073, sü. 488, l. 32 (saadud P. Laini kaudu).

³ RKMA, f. 309, nim. 7073, sü. 483, l. 34 (saadud P. Laini kaudu).

⁴ J. Kutsavov, lk. 44.

linnuse edasi seisel maastikul põhja pool Võrtsjärve¹.

8. Eesti korpus 27. laskepöla, kes saadeti eelväena 19. sept. vastase Narva kupeeingu tagalase, nohtas 20. sept. kell 3.30 Arineme rajoonis suurt taganema vaenlase kolonni ja astus sellega lahingusse² (vaata skeem n. 3). Ägedas lahingus purustasid polkovnik Frankmani üsused 3 vastase jalaväepolku ja jätkasid lüüesid Tudulinna suunas. Lõjasaagiks saadi 61. suurtüüpi, 5 soomustrasportööri, 500 hobust, autosid, veonid jms.³ Lahingus paistisid oma vapuse ja leidlikkusega silma paljud võitlejad ja ohvitserid nagu vanemsergant Meila, nooremsergant Kuleviste, ohvitserid Kallaste, Snoting, Laiin ja teised.⁴

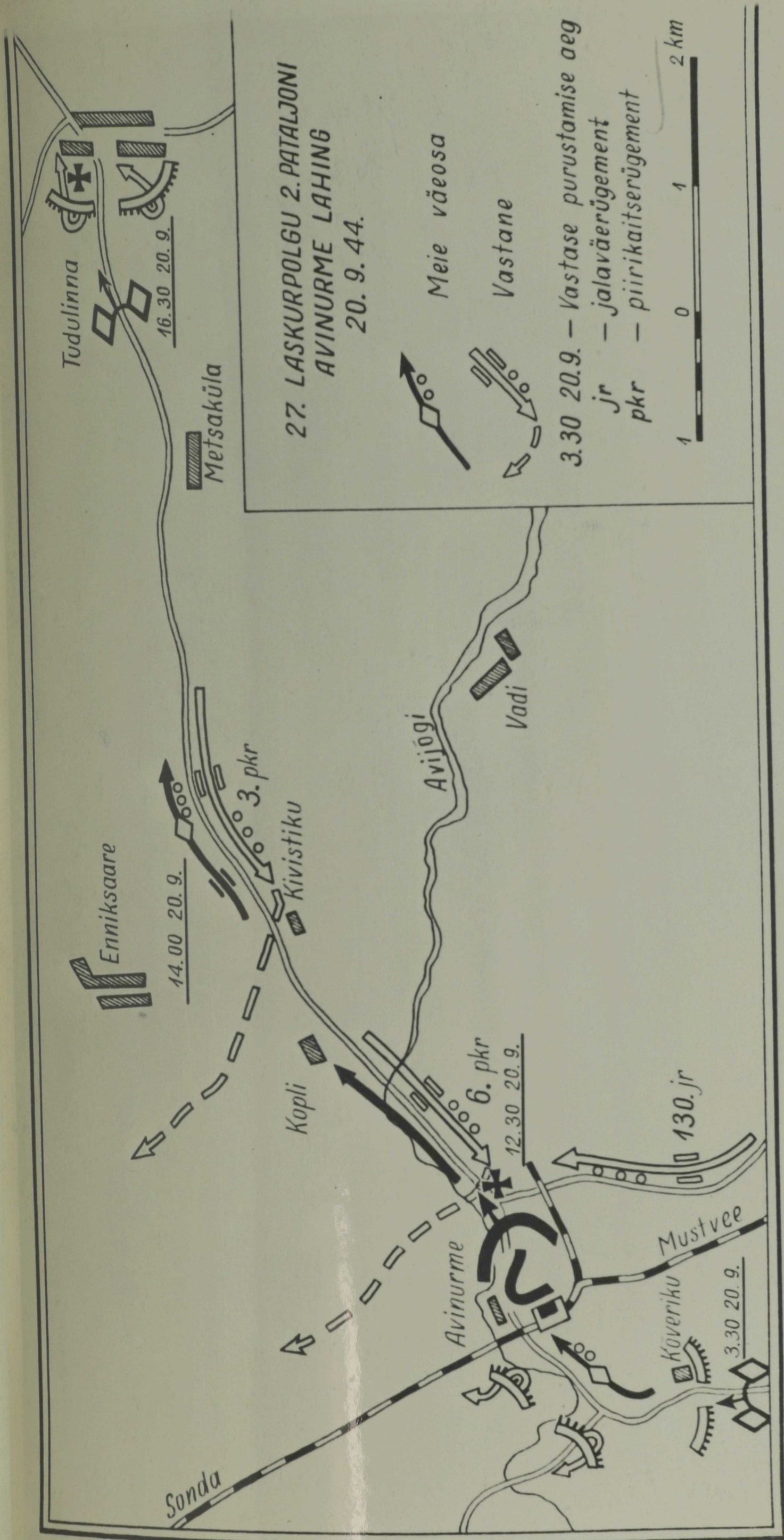
2. Löögiarmee edu arvestades valmistus pealtingiks na 8. armee Narva maamitsusel, neid vaenlase jõudis temast ette. Suure laeva korraldatuse tõttu avastati vaenlase taas-

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 223.

² Saabamas.

³ EKPA, p. 78, nim. 78-1, s. 79, l. 36 (saadud P. Laiini kaudu).

⁴ Võitluse radadel, lk. 235.

Skeem nr. 3.

duuni 19. sept. 6-8 tunnise hiirevõitlusega. Minnes sejärel üle vastase jälitamiseks, jõudsid 8. armees väeosad 20. sept. õhtul Toila - Kuumäe - Remuine joonle ja ühised vasemal tiival 2. Löögiarmee eelväggedega.² Samal päeval vabastas 8. Eesti korpus Mustvee; 116. laskurkorpus jõudis Põltsamaa alla.³ 21. sept. jõudsid 8. armees väeosad Kanvere ja Tapa joonle, 2. Löögiarmee vabastas aga Väike-Maaja.³

Alates sellist momendist katkes fašistlike vägede organisatsioonid vastupanu peaaegu täiesti. Püüti vaid ennast jälitavatest võimude vägedest lakti rebida, et Eesti lakkuda. Vaenlasel õnnestus 3. SS tankikorpusel põhilised jõud rüa metodel üle Pärme lõunasse, saadeti liinile 2. armeekorpus kiirendatud korras Riia poole, mis ta pidi kaitsma. Ülejäänud väeosad taganesid Tallinna ja Pärme suunas, mis olid ette valmis tatud pikajärgeline kaitsus.⁵

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 223.

² RKMA, f. 309, nim. 4073, sii. 183, l. 36 (saadud P. Lauini kaudu).

³ Sealsamas, l. 37.

⁴ Бюварь мурован байна, lk. 320.

⁵ RKMA, f. 309, nim. 4073, nii. 183, l. 37 (saadud P. Lauini kaudu).

üht taganera vaenlase kolonnidest nok-
tas 8. Eesti korpuse 279. divisiooni Poruuni
piirkonnas ja purustas selle ägedas
lahingus.¹ 21. sept. kell 18.00 formeeris
8. Eesti laskurkorpuse komandör kind-
ralleitnant Lembit Pärn Püdivere ra-
joonis löögigrupi Tallinna vabastami-
sus.² Kuigi operatsioon plaanis pidi
Tallinna vabastama 8. armee 23. sept,
andis 2. Löögiarmee 8. Eesti ja 117. las-
kurkorpuse üire edasilükkumise selleks
paremad üldused ja erialgust nava
mündeti.³ moodustatud ühikgrupp
koosnes tanki- ja iseliikumate meen-
tükkide polgust ning 7. divisiooni 354. las-
kurpolgu rüüstest (1., 3., 5. ja 6. rood, 4.
roodu luureüksus, automaatmüsi
rood, üks tankitorje meentükk meeska-
naga).⁴ Grupi telesaadmisest võeti osa
pauti ja valitsuse esindajana
om. N. Karotamm. Enne lahku mist andis
grupi komandör polkovnik Võrk rogu
divaadi noorseisu nimel sõduse vabas-
tada siinimaa pealinn.⁵

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 223.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ EKPA, f. 78, nim. 78-1, si. 156, l. 3 (saadud P. Lauri naudis).

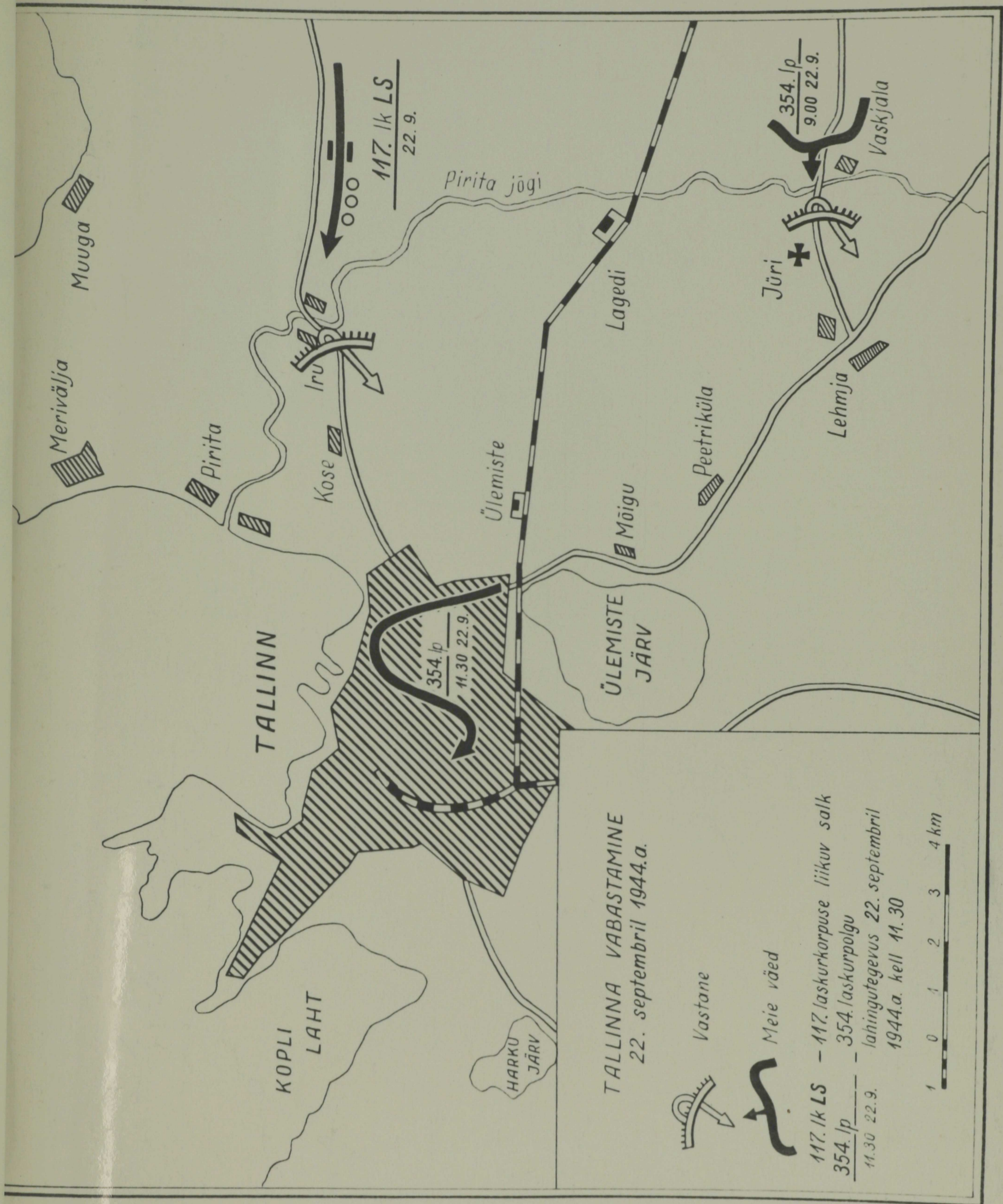
⁵ Sealsamas.

Samal õhtul arus ühdeguupp tule ja, läbides öö jõusolul 120 km, jõudis hommikul kell 9.00 Piiita jõele Vaskjala küla juures (vaata skeem nr. 4). 21. sept. õhtul ja 22. sept. hommikul sooritasid Balti laevastiku lüüesid rea õhuvõnnakuid Tallinnale. Sadamas uputati 3 traupordi- ja isus valvelaev. Lanuti püstati rünnakuid küttem sadamast väijund laevade kaugavara vaimeerivate saava vägedelega.¹ Sildl Vaskjala juures oli õhus lastud ja jõgi ületati koolne naude. Vastaskaldal positsioonile asunud umbes 200 saava sõdurit ja omaaitsuväelast löödi lähimese ägeda lahingu järel püüas, ja vaevase rünnakute rünnakud põgenesid metsa. Jätkates edasi liikumist, sisenesid ühdegupeiväed Taatu maanteed piidi linna.² Peaegu samaaegselt tungis ~~linna~~ linna Nõuwa maanteed naudi 117. laskumõõpuse liikur salk, kes oli püüas ühdegupeiväed sõnustuväed Iru rajoonis.³ Kell 10⁰⁰ jõudis lüüesid vastas tähtsamase vastupanu punkti sadama rajoonis.

¹ Восточная газета. Ресектор, очерки боевой операции, Каму-хунраг 1959, lk. 26.

² ЕКРА, ф. 78, нив. 78-1, сш. 156, л. 3 (саадуд Р. Laiini naude).

³ ENSV JA Toimetised, lk. 223.

Skema nr. 4.

Leitnant Luukko Leikas Pika Hermann
torui punase vabaduslippu. See oli
kell 11.30.¹

Koostöös Balti laevastiku desan-
diga² Mõnisadama piirvõrka, puhas-
tati sadama rajoon vaenlastest. Kella
14.00-ks olid vaenlase rüümased vastupanu-
kolded likvideeritud. Tallinn oli vaba.

Diviiside poliitosaonnad pöördu-
sid võitlejate poole üllususega:

„Olgu meie uued löögid veelgi
tugevamad! Tundme vaenlase veel va-
luamini meie lõõride ja relvade jõude!
Näitame, et Nõunõuquude Eesti peremehed
on oma noju tagasi tulnud ja ajavad
süü väija oma igipõlise vaenlase ja or-
jastaja!^{1, 2, 3}

Samal päeval vabastati 8. armee
vägede poolt Tapa, Kehra ja rida teisi
asustatud punkte. Balti laevastiku
merijälaväe desandid löivusid Soosa
ja Kunda sadamad. Kogu Põhja-Eesti
puhastati vaenlastest. 8. Eesti korpus vallu-
tas tähtsa raudteejaama Tamsalu.
Pärast Tallinna vabastamist avati

1. Punaväelane "m. 237, 29. sept. 1944. a.

2. „Punaväelane“ m. 231, 26. sept. 1944. a.

3. J. Taganna, lk. 41.

4. EK PA, p. 80, nim. 80-1, t. 103, l. 78 (saadud P. Lariini nauding).

besti noorus s. a. mees noorseisus¹ ja ta jätkas liikumist selle vasakuks tival lääne suunas. 2. Löögiamee väed valutasid Paide ja Põltsamaa ning pöördusid nüüd nooru rindega lääne ja edela poole (vaata suem n. 5)²

23. septembril jätkas 2. Löögiarmee koogsalt vaenlase jälitamist. Lätimud Türi, Lelle, Käru, Vändra ja Nõkma, jõudsid meie väed Pärnu ja Viljandi alla ning vabastasid need samal päeval.³ Pärnu kõivanisega ligi vastase Lääne-Bestis olevad väed ära teistest mandril asuvatist vägedest ja võeti ära vastase tähtis vancouveri punkt.

24. sept. vallutati noosteis Balti laevastinuga Paldiski, mis oli vastase sihtsüda tähtsamas merevälbaasis Balti merel.⁴ Sellega jäi vaenlasele ainsaks taganemissteeks Kaapsalu sadam. Läänerannikul puhusid ägedad noormõned, kuid nõuagude vägede kooga edasliikumise tõttu ei suutnud fašistid usajil tõsisemat vastupanu osutada. Kaapsalu

¹ NSV TA Toimetised, lk. 224.

² EK PA, p. 80, nim. 80-1, t. 103, l. 70 (saadud P. Lauri kaudu).

³ Saasamas.

⁴ EK PA, p. 80, nim. 80-1, s. 103, l. 78 (saadud P. Lauri kaudu).

23. IX
Pärnu

Arustasid järgistid viimase võimaluseni
enda näis hoida, et anda nia uogu-
neund vägedele võimalus evaueenda.

Polkovnik Kovalov: tanniguupp, pol-
kovnik Tõeshonov: iselinnuvate suun-
trükkide polk ja 8. Eesti korpuse jala-
vägi löid vastase tema positsiooni-
delt välja ja vallutasid 25. sept. linnad.

Sadamas viibinud transpordilaevad
kõrbitati.¹ Rannikuala Haapsalu ja
Kirtsu vahel puhastati vaenlastest.

8. armee väed jätkasid Lõode-Eesti
vabastamisest. 25. sept. lõivariid nad
Keila, Vasalemma ja Riisipere.² Vasemal
tiival tegutses energiliselt Eesti korpuse,
vabastades järjel Rapla, Mäija-
maa ja rea teisi asulaid.³ 2. Löögi-
armee andas saavutatud edu ja
vabastas Sindri, Mõisakuila, Kilingi-
-Kõmme ning Mustla linnad.⁴

Samaa ajal kui Leningradi rinde
väed purustasid vaenlast Tartu all,
olid pealtnähtavalt ka 3. Balti rinde väed
Lõuna-Eestis. Vaatamata rasketele maas-
tiüksoludele ja vastase ägedale vastupe-

¹ F. Kutsavov, lk. 63.

² EKPA, p-80, nr. 80-1, s. 103, l. 78 (saadud P. Lauini kaudu).

³ Sealsamas.

⁴ Sealsamas.

25. IX
Kõrvalt

Kõrvalt

muudetud
aja
Pärnu 23

nell jõrseiti Väine-Enajõgi. Rea manöö-
 rite tulemusena laarati saasa uai to
 keskpunkt Talga poolingasse. 19. sept.
 vallutasid kindral Tahvatajevi väeosad
 tornijooksuga linna.¹ Rinne jätkas
 liikumist edela ja lääne suunas. 26. augustil
 ühinesid 3. Balti rinde väed Eesti
 peale tungivate Leningradi rinde 2. Löö-
 giarmee vägedega Limbazi, Moja ja
 Mazsalaca jõel (vaata skeem nr. 5).²

Balti mere laevastiku poolt vabas-
 tati lahingute ajal mandril Tšitarsaa,
 Naissaar ja Parri.³

26. septembril puhastasid 8. ar-
 mee väed vaenlasest Lääne-Eesti ranniku
 Pärnust läänes ja edelas, vabastades
 rannikues Viitse ning Lihula.⁴ Peale-
 tungioperatsioonid Eesti mandriosas
 olid lõpetatud. Vaenlase väete olid
 jäänud veel vaid Lääne-Eesti saared.

Leningradi rinde hoogsa peale-
 tungi tagajärgel purustati ja lammas
 olemast saksa faisistiline vägede operatiiv-
 grupp. Nauru. Lahingute ajal Eesti
 mandriosas kaotas vastane umbes 20000

¹ F. Kutsarov, lk. 53

² RKMA, f. 309, nim. 4073, süü. 483, l. 38 (saadud P. Laiuni kaudu).

³ Leasamas, süü. 395, l. 216.

⁴ ENSV JA Teinetsed, lk 226.

1/2

meest surmide ja laaratukena, Meie väge-
 de poolt võeti vangid 17481 paristliku arme-
 võidut ja ohvitseri.¹ Suuri kaotusi
 kandis vaenlane ka tehnikas. Nõuko-
 gude Informatsioonibüroo andmeil
 hävitati ajavahemikus 17. - 26. septemb-
 rini 1944. a. 87 vaenlast tanki ja ise-
 liikuvad suurtükki, 250 mitmesuguse
 kalibriga suurtükki, 260 miinipildujat,
 680 kuulipildujat, 550 autot, 1440 vagu-
 nit sõjaväestusega, 86 laskekoona- ja
 mitmeladud. Sama aja jooksul said
 Leningradi rinde väed sõjaväestus
 35 lennukit, 88 tanki, 363 mitmesuguse
 kalibriga suurtükki, 495 miinipildu-
 jat, 938 kuulipildujat, ligi 20.000 viit-
 püssi ja automaati, 981 autot, 49 lae-
 va ja mootorpaati, 57 traktorit, 29
 raudteelõhvi sõjaväestuse ning
 toidukoona, 2239 vagunit, 98 ve-
 dunit, 165 laskekoona, relva-, väes-
 tuse ja toidukoonaladud.²

Näeme, et saaslastelt võetud tro-
 feed võetakse tunduvalt kaotused
 lahingutegevuses, vangivõetute arvuga
 moodustab ligi 90% võrreldes kaotustega

¹ ENSU TA Toimetised, lk. 226

² EK PA, f. 80, nim. 80-1, si. 103, l. 79 (saadud P. Laiini kaudu).

surumise ja haavatute näol. Nõukogude vägede loogsate löönide all oli vastane sunnitud end massiliselt vangima ja jätma maha keegaliselt tehnikat. Keegi sama väejuhatusel õnnetus osa vägesid ära rüa Riia rajooni, põhjustasid seda mitte Leningradi riide väed, vaid Balti rinde aeglase edasiliikumine.

Elanikkond tekitab võitjaid rõõjalt vaimustusega; lilled, võileibade ja piimaga. 18. septembril tõi Kruusamäe jõesuus üks naiskodanik välja paari nõukogude lennuki, millestid ta nõugu sõja vältel oli kogunud ja naaberitele ette lugenud.¹ Paljudele oli illatuseks Eesti noorpuse vägede ilmumine, kda soojemas mehes aga vastusid. Edasiliikumisele vägedele osutati abi veonite ja hobuste näol, aidati korastada teid ja silda.

Nõukogude vägede viire pealting päästis puustamisest Eesti NSV pealinna. Tabastatud Tallinnas arastati 75 mineritud objekti, kust võvoldati 100,5 tonni lõkkainet. Valitsuse loore alt Toompeal võeti välja 72 tonni lõkke-

¹ EKPA, f. 63, nim. 63-1, sü. 7, l. 64 (saadud P. Laiini kaudu).

ained.¹

Antiivõlt võitlejad saava õhujate ja
sõitajate vastu pagude vabrikute ja
tehaste töölisel. Nii tappid ja kaarasid
õhujatega võitluse asunud kohila
töölised 32 saasa sõdurit ja ohvitseri.²
Tallinnas õnnestus tehnilise meistri
haraluse läbi päästa trükoostuse
"Maat" sisseseade ja masinad: tööstuse
aknad taoti laudadega uinui, andes
sellele koorele mahajäetud ja teikja
ehitise ilme. Relvaga näes kaitsesid
oma etevõid "Punase Kruuli", "Kom-
munaari", "Temaise", "Volta" ja
teiste tehaste ning vabrikute töölisel.

Nend ühningad häited uinuita-
vad, et Eesti töölisel ei lasknud end
nakatada saasa valepropagandast
ja paanivõitajatest, vaid astuvad
kaitses võitluse karbuni relvar-
tatud fasisitlike ühiloitajatega riigi
ja rahva vauduse säilitamiseks, est,
saavutades sellis ka uüllalt märkimis-
väärsel edu. Muidugi poleus tööliste
ühingad sulgad ühri nana smitund
vastu pidada, uuid ühri nogu de vägede

---

¹ Saasa fasisitlik õunpatrioon, lk. 76.

² Eesti NSV ajalugu, lk. 553.

koogre pealetoetuse päästis niid riid regi /?
tehas ja vabrik.

Silmapaistvat osa etendas oma
sünnimaad vabastamiseks 2. Löögiarmee
noorseisik mehed ja 8. Eesti Laskevõ
korpuse. Saanud kindeljuhataja Nõuk
ogude Liidu naural Goroovi poolt
kõnnijaga tänu avalisem, nämis
2. Löögiarmee sõjanduskoogu täielik-
valt järgmist:

"Kahetsanda Eesti Laskevõkorpuse
väeosaade tegevus etendas olulist
osa 2. Löögiarmee lahingutes Nõuko-
gude Eesti vabastamise eest. Korpuse
isimeelik noorseis näitas mehisuse,
vaprust ja dissiplineerituse nõrgeid
esimehed. Ohvitserinoorseis ja staabid
olid oma võltsannete nõrgusel."

---

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 226.

III peatükk

Lääne-Eesti saarestiku vabastamine

Peale Eesti NSV mandriosa
vabastamisest oli Leningradi rinde
vägede järgneisus ilmsandus liia
vaenlane väga Lääne-Eesti saartelt.
Saarestiku omas strateegiliselt väga
suurt tähtsust. Omades sinu mere- ja
lennukäebaase kohtasid paigustid oma
kontrolli all suurt osa Balti merest.
Saared olid leaas tugipunktis
samsa pommituslennukitele. Nad
olid potentsiaalses platselamius
samsa vägede vastupealetungil. Sama
saarte vabastamiseta oli rahuline
elu isesehitamine Eestis võimatu.

Saartele „kogunes samsa väeosi
mandiilt, kes sija olid põgenenud Pu-
haku me üürsel, ja lisas neile

saava riisimeile toodi uusi gaunisona
Düaalt, isegi Soomest. Saaremaale sin-
duid ka Eesti orisõduid, kes olid
kõrvalaste poolt sunduorras mobilisee-
ritud ja meie kvislinglased.¹

Ettevalmistused saarte vabasta-
miseks algasid juba 26. septembril
läänuanniku puhastamise ajal vae-
lasest. Es seisid operatsioonid tihed-
das noostõos Balti laevastikuga.
Maa- ja mereväestabid uurisid
hoolikalt vaenlase noitsesüsteeme,
kõttasid välja ühiste operatsioonide
plaane, et saavutada võit võimalik-
ult väiksemate vastustega. Derraat-
vägede põhiline osa jiidid moodusta-
ma 8. armee Eesti Lasurkorpuse väed.

Väeosades viidi läbi mitin-
gud ja noosolekuid, kes nohtusid eri
väelühide võitlejad, kes usustisid ühes
mitmesid väenastes otsustavates lahin-
gutes siiti vaprad olema vihatud
vaenlase kätivanisel. Mandriosa
vabastamise lõpperiöödil ja saartele
tungiaine ettevalmistustööde käiges
niijutasid väeosade ajalehed:

„Saartele on kogunenud

---

¹ Jõh. Vares, lk. 162.

Litzmanni-Mäe kamps ja uugu see
nämps, kes tahab sealt neid "vater-
landi" jälga lasta. Oma põgenemise
kaitseks sekkuvad nad hirmutamise
ja valuga petetud eesti mehi neile
vastu panema. ⁴

Meie rühmitusele ja las-
kuväeosade uue liikumistempo ning
koogu läbimine lääne-Eesti raa-
nimele ei võimaldanud varustada
dessantvägesid niilalt uuesti spet-
siaalse inseneritehnilise varustusega.
Kõik laevad ja isegi kaluipaadid
olid saastased jõudnud hävita-
da või kaasa viia. Küllaldas-
ega dessantvägede puudumisel
võeti tarvitusele armeeriposte,
amfibiaautosid ja lauliku paadid.²

Et kindlustada väinade forseeinist,
tuli vastase sõjalaavastelt ära võtta
võimalus rabelt manööverdada. Sel-
lus oli vaja vallutada Võnnu saar,
mis natis põhjapoolset läbipääsu
Väinamerde. Paadisid forseeinid
merekalaväe salk 3. järgu kapten
Bossetski juhtimisel maabus 27. sep-
tembril kell 10.30 Võnnul **Bellby**

¹ "Taru" nr. 16, 1944.

² B. Jamm, lk. 120.

rajoonis. Kõos saame toonaosas maabu-
mid luueühikuga kaapsalust
puustati väinereavoline vaenlase
garnison, mille ülesanded põgenesid
Hiiumaale.¹

Muhu saare vabastamise üles-
anne anti Eesti korpuse 279. divisioone.
Desandri tähtsajaus määrati 30. sep-
tember 1944. a. Juba 28. septembril al-
gas väikeste luuesalvade toimeta mi-
ne saarele.² Muhus väikesid luuejaid
koog, Puser ja Käärats, kes töid di-
visioone palju väärtuslikke andmeid.
Samal ajal ehitavid kapten Ka-
guai sapöörid Viitsus viies uor-
vas sadamamaadid Punalipulise
Balti laevastiku kaatrike vastu-
võttus.³ 29. sept. kell 19.00 saabusid-
ki 11 kaatriit 1. järgu kapteni Blei-
nime juhtimisel Viitsus.⁴ Vahepeal
oli teatavaks saanud, et vastane
koondab saarele garnisoni tugev-
damiseks uusi vägesid. Viitsus vi-
bir korpuse komandör, kindralleit-
nant Pärn andis seda arvesse võt-

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 226.

² Sealsamas.

³ F. Kutsavoo, lk. 77.

⁴ A. A. Majbub, lk. 86.

tes näme niivitamatelt alustada
Suure väina forsseinist.

reimpe
aef?

Vaenlase ägedast tulest koolina-
ta ületasid kaatriid väina. Esimesena
jõudis maale 925. laskepõlge desant-
niku ohvitser Viiriti juhtimisel.¹
6sa kaatriid seendus täiel nõuigel
kuivaste sadamasse, neku vastane ei
saanud desanti oodatagi. Andmata
sauslastele aega teibumiseus forma-
sid vanemleitnant Repsoni võitle-
jad neile ja alustasid lahingut.²
Mute vägede saabumisinga muutis
elsalga olunord mehemaus ja vastu-
riinamule asudes nihutati vastane
sadamapiirast välja. Öösel jõu-
dis polu Ranna - Võlla - Kaura jõe-
le. Jätkus 249. diviisi mute väeosade
paiskamine muru saule. 30. sept.
5tkus oli saar vabastatud. Vaenlane
taganes üle tanni Saaremaale³ (vaa-
ta skeem nr. 6).

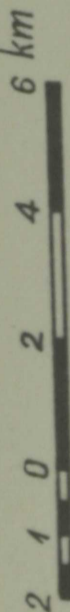
NSV sõjagude väejuhatus hindas kõi-
gelt õesti Laskepõlge kommuunistlike
noorte vanglastikkest muru vabastus-
lahingus. Albert Repson ja samas silma-

¹ F. Kuitavon, lk. 77.
² Saaremaa.
³ ENSV JA Teinutised, lk. 226.

MUHUMAA VABASTAMINE 249. EESTI
LASKURDIVIISI POOLT 29.-30.9.44.

249. eesti laskurdiviisi väeosade
löögisuunad

Baltimere sõjalaevastiku laevade tegevus
249. eesti laskurdiviisi
925. l.p. - 925. laskurpolgu lahingutegevus
19.30 29.9. 29.sept. 1944. a. kell 19.30

KASSAARE
LAHT

13

S U R

Tupenurme

Ronna

Hellamaa

Muhu

Võlla

925. l.p.
19.30 29.9.

Rootsivere

Linnuse

Suuremõisa

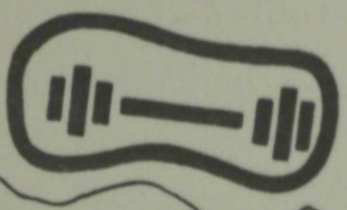
Kuivastu

Virtsu

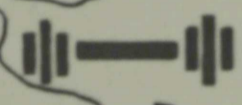
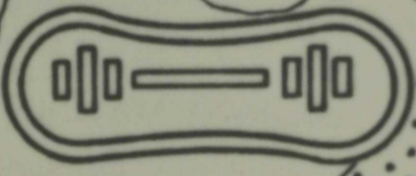
Võiküla

Võilaid

VÄIKEVÄIN

Kessulaid

Dess.

Dess.

N

Skem nr. 6.

paistunud reames Nikolai Matjasiin
vitati Nõunogude Liidu Kangelase
nimetuse saamisega.¹ Vapralt ning
kautmatult võitlevad ka reames Tšeh,
leitnant Leo, nooremleitnant Allin
ja paljud teised.²

Järgmisel päeval teinutati saa-
rele peaaegu kõik korpuse väeosad,
mis nad viivitamatult kannasid ette
valmistama Saaremaa vabastamiseks.

Hiinamaa vabastamine tehti

8. armee juhatusel poolt ülesandeks
109. laskurkorpuse 131. diviisile koos-
toos Balti laevastikuga. 1. ontobriil
asusid kaks pataljoni paatidesse
ja naatriitele, neid peetud formi
ei võimaldanud neil väljuda Rõhu-
küla sadamast.³ 600 vastu 2. ontobriit
väljus samast torpedoaatriite all-
üksus, lähenedes vaenlase poolt kind-
lustatud Hiinamaa rannale, mis sisid
nad välja hitlerlaste tule ja selgita-
sid selle põhjal vastase rannapata-
reide ning tulestiteeni täpse asetuse.⁴

Dessant asus teele 2. ontobriil

¹ Võitluse raamat, lk. 27.

² A. U. Matšeev, lk. 91.

³ ENSU TA Teinutised, lk. 226.

⁴ A. V. Matšeev, lk. 96.

kell 7.30 ja lähenes juba tunni aja pä-
rast Hiiumaa rannikule Keltamaa
lähedal. Vaenlane võtis 1. järgu kap-
teni Gasperi laevad vastu ägeda tule-
ga.¹ Kriitilisel momendil tuliid
appri mereväe pommituslennukid, kes
hitlulaste positsioonidele pikewise
kahurväe- ja miinipildujatule
maha surusid. Desandid maale mine-
kut kaeti vahetult tulega kaatitelt.²
Jundud uuldale, võtsid kaptenite
Kiveliini ja Andrejevi pataljoniid
ette otsustava rünnaku ning ründ-
sid läbi vastase uaitse Keltamaa
piirjoonas³ (vaata suem n. 7.).
Rünnakut arendades laiendas vä-
gide esimene grupp plattdarui,
võimaldades jeeude kuuu uusi vee-
vasid, suurtüüvägi ja iseliikuvaid
suurtükke. Moodustus tugev löögivõim,
kes asus vaenlase uaitiliini läbi ründ-
ma. Briti rihard lahingud pehksid
Pühalepa ja Käina uilade jeeves.
Meie suurtüüvägi seerus maha vastase
tulepunktid ja võimaldas lasurisk-
ustel rünnakule minna. Keskpäeval,

¹ A. M. Majbeeb, lk. 96.

² Sealsamas,

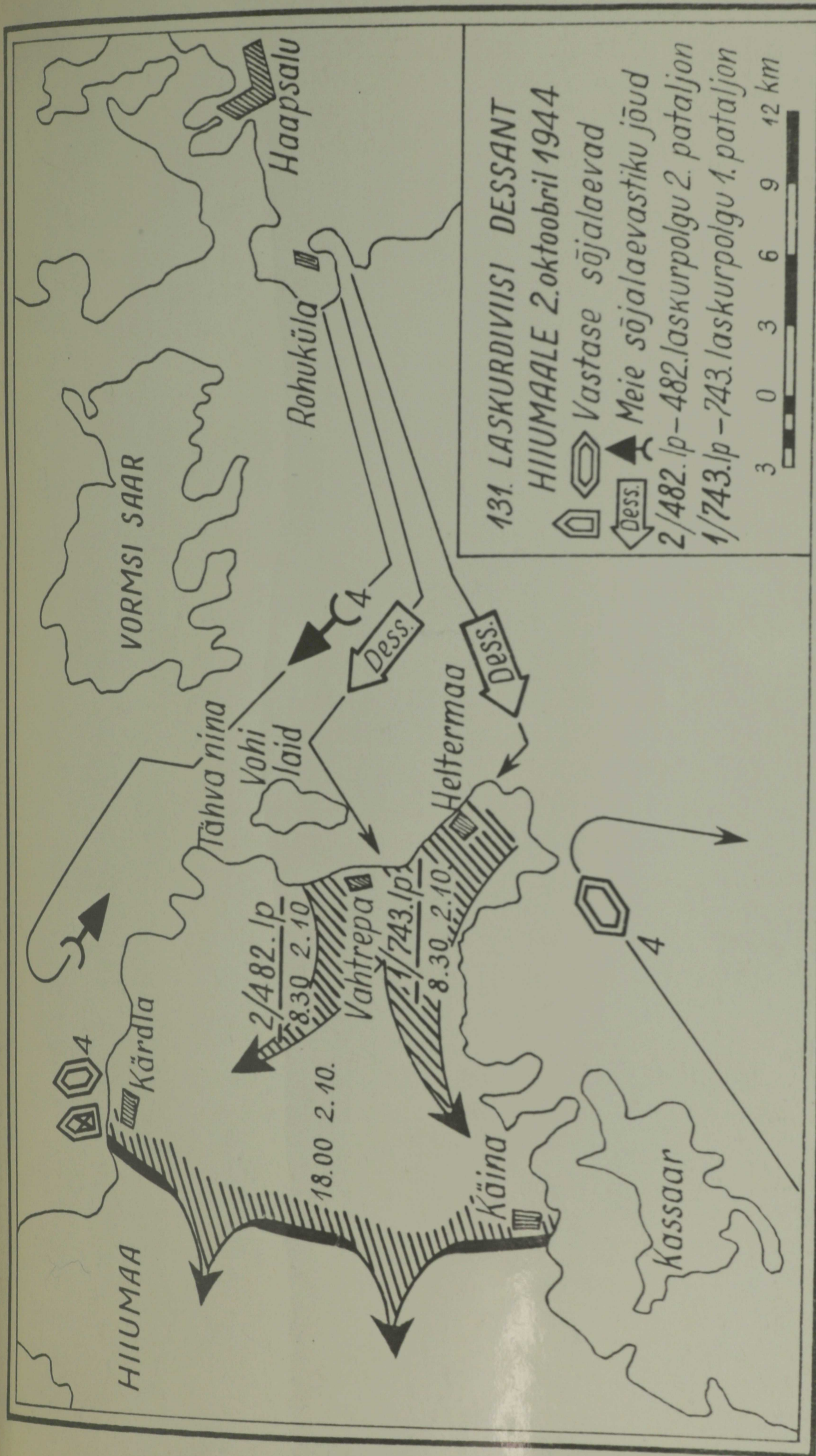
³ J. Kevtšarov lk. 79.

lõõnud tagasi saasa vasturünnaku
Kärdla all, jõudsid 131. laskurdiviisi
väeosad Kärdla-Nõmme-Käina jõe-
le¹ (vaata suenu nr. 7). Päeval kavat-
seti Kärdla sadamas maandada des-
sant (meijalavägi), kuid leidis es vaen-
lase laevastiku tugevad lahinguk-
used, otsustas operatsioonijekt kont-
admiral Sjator tagasi pöörduda.
Esimese päeva õhtul jõudsid meie
väed 10-12 km. saare sügavusse.
3. oktoobri keskpäevaks vabastati Hiin-
maa täielikult.² Vaenlase väikese arvu-
lise garnisoni riismed põgenesid üle
Soela väina Saaremaale.

Päevanordas tõusis Saaremaa,
Lääne-Eesti saarestiku suunina ja
tähtsana saare vabastamine. Vastane
oli saare kohaldama pinnajalitsus
kaitse. Tõga asustatud piirkond oli num-
ditud kaitse tugipunktis, mis uuhu
moodustasid desandivastase kaitse.
Kõik võimalikud desandi maale saat-
mise kohad ja läheduses asetsevad
teed olid mineeritud, miiniväljade
taga ussid transseedorid. Eriti

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 227.

² A. V. Majbuef, lk. 100.

Skema nr. 7

tugevad kompleksed kaitsehitused
 loodi põhja- ja idaanalal, mis desant
 oli usige tõenäolisem.¹ Erieraalt teistest
 saadest oli siin rohkemvõeline garnison.
 20., 23., 218. ja 300. järelaväediviisid mand-
 rilt põgenemise väeüksustega tugevda-
 tud ~~väesadest~~, arvuline koosseisuga
 üle 12.000 mehe.²

12000

Erialgse plaani kohaselt tuli
 Hiiumaale uundada uus lasundivi-
 si, mis iskeegselt loogiga Mühelt oleks
 tunginud üle Soela väina Saaremaale.
 Muhu ja Hiiumaa eduna vabastamise
 tõttu, samuti aja võitmise huvides
 lauges see plaan ära. Desandi peajõu
 moodustas nüüd Eesti Lasurkorpuse.
 Selle tugevdamiseks seati Rokumilas
 desandivalmis 131. lasundiviis, kes
 Saaremaale saabumise momendist avati
 korpuse koosseisu.³

See

Lahinguülelaseade täitmisel
 otustas korpuse komandör kindral-
 leitnant Pärn saata üle Väikesse väina
 279. diviisi kaus polku Koguva-Alljala
 piirkonnas ja 15 ke 7. diviisi polgu Suu-
 renõisa-Räna rajoonis. 131. diviis pidi

¹ A. V. Matveev, lk. 101.

² ENSV JA Toimetised, lk. 227.

³ Saaremaa.

desantlaevadel Balti laevastiku korvoi-
kaitsel ületama Väinamere ja maan-
duma Saaremaa kindlanniumel bri-
gmest põhja pool. Kavas oli na desant-
like pataljoni jõududega vastase taga-
lase Kriguote lahes.¹ Desantoperatsioonide ja 131. divisiooni eduma ületamise
kindlustamiseks rakkis grupp laevu
Soela väina.

5. oktoobril kell 3.00 alustasid esime-
sed allüksused väina forseeimist. Tund-
ega hiljem järgnesid neile 921., 917. ja
300. laskepolgud. Peale lennukite lööki
vastase positsioonidele ja 30 miin. suu-
tükitele ettevalmistusest maandumis des-
sant Saaremaal² loolimata vastase
äggedast tulest ja lennukite rünnaku-
test. Kell 6.20 maandus 131. divisioon bri-
gmene juures.³ Vaenlane ositas ägedat
vastupanu, neid meie desantvägede
rünnak ja struktuur rünnaku tihedas
koostöös õhu- ja merejõududega löi-
ta reed segi ning vaenlane oli sun-
nitud taganema. Pealibungijüüti peatada

¹ EKPA, p. 63, nim 63-1, si. 59, l. 31-32.

² ENSV JA Toimetised, lk. 227.

³ Saaremaa.

teisel raitsejoonel 6-10 km kaugusel rannast, neid ka siin meelti vaenlase vastupanu peagi.¹ Kella 16.30 võitlesid meie väed Raba-Põide-Muudisa joonel, jõsen aega puhastati saare läänepoolne ja jõuti Leisi, Tagavere, Kareda, Rida-la ja Saare niiladeeni² (vaata suem n. 8). Ägedates lahingutes kuus saare maanteel paistis silma suurüksikomaandor Mund, kes rünnakute lõppedes visis oma meesnõuna rinnale, vallutas vaenlase suurtükki ja, evades sellist tule, hävitas hulga tagaveraid saarelt.³ Meie entusiastnõuga võitlesid usin korpuse sõjamehed.

6. oktoobril korpuse pealtnõuk jätkus. Vastane püüdis vahetpidamatult vastumõnnaaustega ja löökidega õhust peatada meie vägede edasilünnemist. Eriti ägedad olid lahingud 6. oktoobril Pakna jõel.⁴ Sellele vaatamata jõudis korpus sama päeva lõpus tunduvalt edasi, laiendades platsdanni umbes 40 km. laiusle ja 25 km. sügavusele.⁵

¹ F. Kutiarov, lk. 82.

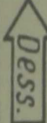

² ENSV TA Toimetised, lk. 227.

³ F. Kutiarov, lk. 82.

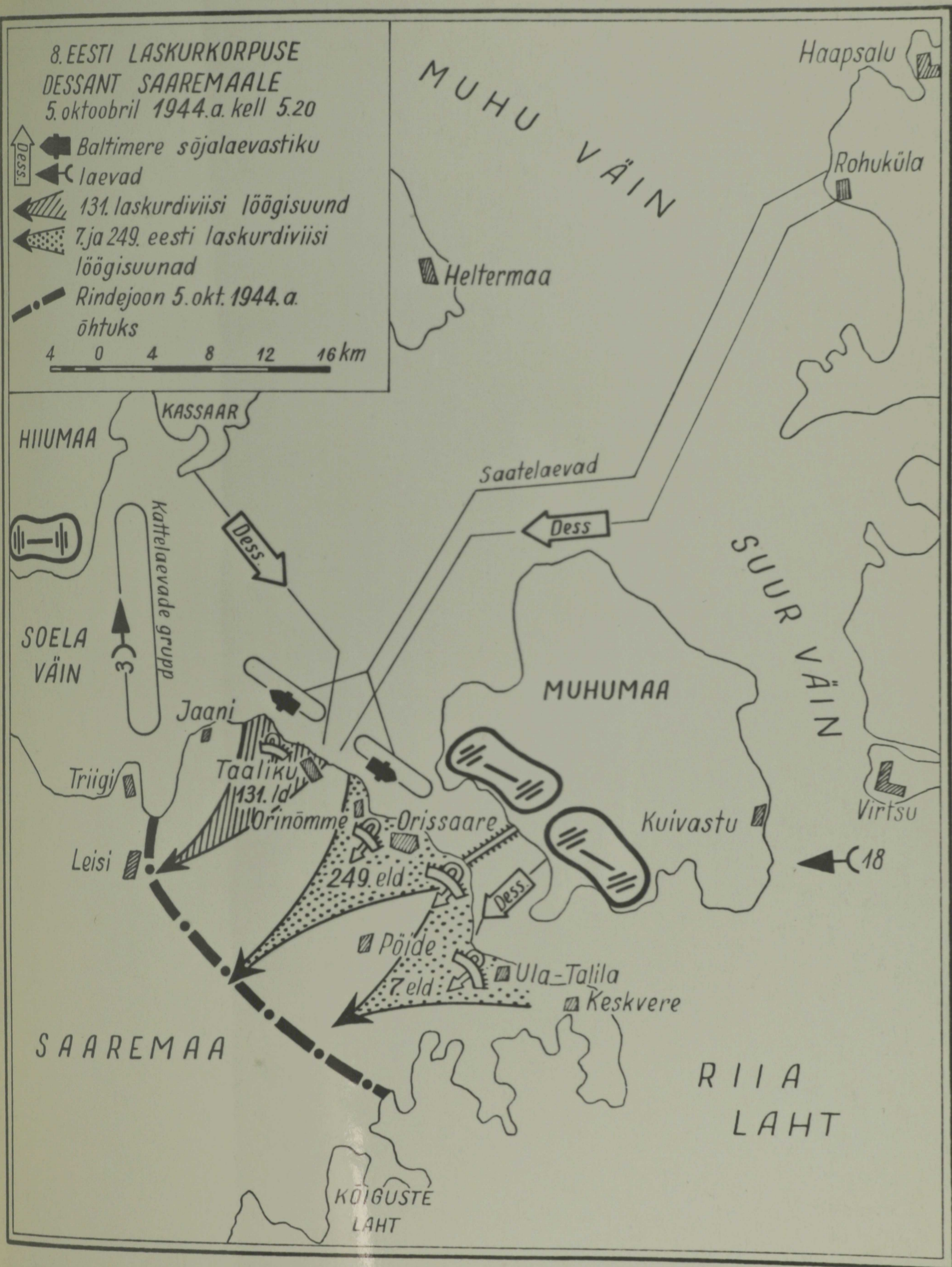
⁴ ENSV TA Toimetised, lk. 228.

⁵ SKPA, p. 79, nim. 79-1, nr. 158, l. 227 (saadud P. Laiinimandelt).

8. EESTI LASKURKORPUSE
DESSANT SAAREMAALE
5. oktoobril 1944. a. kell 5.20

- Baltimere sõjalaevastiku laevad
- 131. laskurdiviisi löögisuund
- 7. ja 249. eesti laskurdiviisi löögisuunad
- Rindejoon 5. okt. 1944. a. õhtuks

4 0 4 8 12 16 km

Skema nr. 8

Muudena pidendus pealting vasemal
tiral, muu desandi maale saatmine
Kõigustes oli ebatrustunud.

7. oktoobril liikus uupus rüüjal
koogsalt edasi. 131. laskurdiviis rinde pä-
remal tiral pidas lahinguid Leisi-
Purtse - Aunurisa jõonel. 249. risti diviis
puhastas vaenlastest Uduvere, Kaama,
Aste ja Lauvere ning jõudis Pidula
rajoonis saare läämanniule.¹ Kell 12.30
jõudis 7. risti diviisi 27. polk Kuersa-
de ja puhastas uos abius jõudnud
354. polgu isusustega linna vaenlaste
vägedest. Kella 14.00 oli Kuersaare va-
ba.² 7. oktoobri õhtus jõudsid 131.
ja 249. diviisi väed rüüjal lääne-
raanniule.³ 249. diviis pöördus siit lõve
poole saare suunas, 7. diviis rinde keskosa
aga kannas noonduma Kuersaare
rajooni, lugedes oma isusande täide-
tus.⁴ Peaegu uogu saaremaa oli
rabastatud. vastase väed taganesid
konatult lõve suunas.

Kuid vaenlaste 23. ja 218. jalaväe-
diviisi väeosad kannasid järkjär-
guelt avaldama meie 249. diviisile ikka

249
Tõnu-
mael

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 228.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ Sealsamas.

tugevamat vastupanu. Arvestades nomenadi
tähtsust saidid usin Eesti noorpuse kolm
diviisi käsu liinuda Iõrve suunas.¹

249. Eesti diviisi 917. polk ja 921. pol-
gu ühustest noosner üsalk jõudis
8. oktoobri õhtul vaenlase tagalasse
Tihumardi rajoonis ja nohtus sin eeta-
matult vastase 67. polgu Iõrve suunas
taganeva kolonniga² (vaata suem nr. 9).
õõpimeetuses soimeend noonepõige ja
jõngner käsiti võitlus oli veisemaid
lahinguid Eesti vabastuslahingute pe-
rioodil. Võitlusvägale jäi üle 300 hit-
lase laiba.³ Ka meie väed kaandisid
teiseid nootevi. Teiste hulgas langsid
noorpuse auto-tankipargi üle m alam-
polkornik Roose ja 249. diviisi rinde-
grupi üle m major Miller.⁴

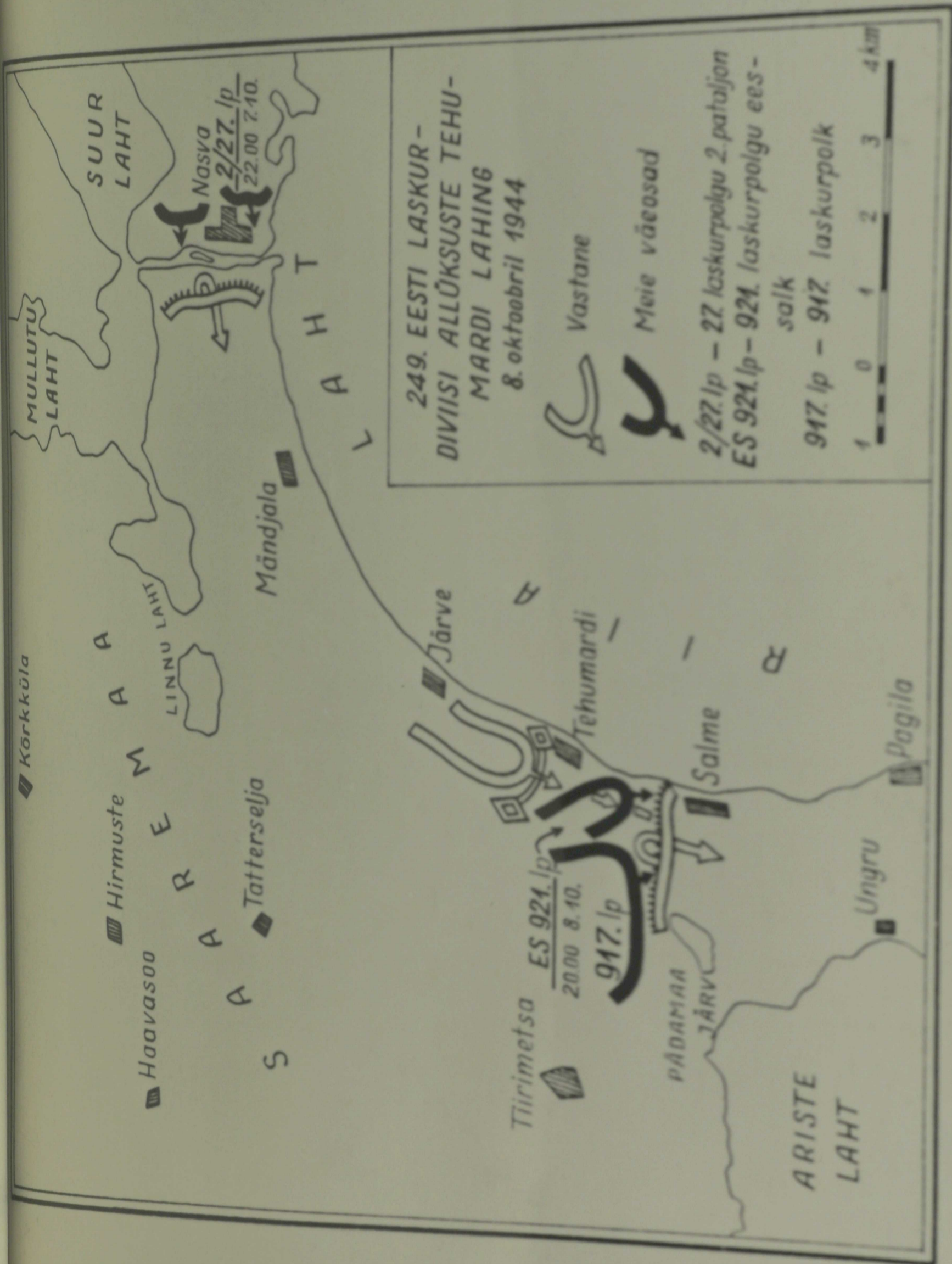
Samal päeval nämas Balti lae-
vastine õhuline vastase laevade noon-
dunist õhikonna lakte ja jaagoraku
sadamasse esmärgiga evameerida sin-
na kogunenud saasa väed. Meie mere-
lennu väe löõnidega uputati sel päe-
val mitu laeva, purustati sadamaid
ja võeti sellega vaenlasele võimalus

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 228.

² Saasamas.

³ Võitluse raadadel, lk. 264.

⁴ ENSV JA Toimetised, lk. 228.

oma sissepiinatud vägesid evakueerida.¹

Taaste elanikkond võtis rõõmuga vastu oma vabastajaid. Igati piüeti aidata pealtteengivaid korpuse vägesid. Neil päevadel ilmus nõunogude väetussüsteesse kümneid vabatahtlikke oma teeneid pakkuma, ositades abi küüdigas, pusevate teede näitamisega jne. Juba Nuhul aitas kohalik elanikkond aktiivselt naasa haavatute neole.² Saaremaal Tagaveres aitasid talunimed ennastalgavalt haavatud sõdumeid lahinguväljalt sanitaarpataljoni toimetada. Talumes Rana Aida talust juhtis meie väed läbi raske soise maastiku.³ Taolisi näiteid võis leida palju. Mured teeneid ositasid Saaremaalt pärinevad korpuse võitlejad, kes oma sõdemete sõda kohaliku rahvaga viisid läbi rea edukaid mureoperatsioone.⁴

9. oktoobri sõdumajade Eesti korpuse väed sõve uitsusele Salme, Luunna ja Lassi vilade jõuel.⁵ Sõdumajad sõsised lahingud tugevasti ühendustatud sõve poolsaare vallutamisel.

¹ A. V. Majbeeb, lk. 110.

² EKPA, p. 63, nim. 63-1, rii. 59, l. 30.

³ J. Kuntõavov, lk. 83.

⁴ EKPA, p. 78, nim. 78-1, rii. 383, l. 20 (saadud P. Lõuni naudus).

⁵ SMV TA. Toimetised, lk. 228.

Fasistid nimetasid Sõrvet „Tšveni mülbiks”, kuna see selgus sissepääsu läbi Tšveni väina Riia lahte ja omas seega strateegiliselt suurt tähtsust. Poolsaale rajati pikaajaliselt kaitsesüsteem, mis avestatud võimsad kindlustustööd. See oli sügav kaitsesüsteem, kus iga 300-400 meetri järel olid maasse kaevatud sügavad kaanid, taotud maasse palke, rajatud müüritärgu ja raudtõkkeid. Kaimni rajoonis (poolsaale ühige kitsam osa, 2,5 km merest merele) oli vastasel neli kaevumüüritärgu, arvukalt dzotte ning igat tüüpi tõkkeid.² Meie vägedel tehti tegutseda omapäraselt ja väga raskest tingimustes. Vastasel oli võimalus manööverdada oma elavjõu ja tehnikaga, kuna kitsale maamitsusele tungimise ümberkõrgude vägedel see peaaegu puudus. Kitsal kindelõigul meie pealünnirite vägede vastas oli vaenlasel igal kilomeetril 8 suurtüüpi- ja 5 müüritärgudujate patarid.³ Peale selle rasendas meie vägede olukorda asjaolu, et suurtüüritärgu instrumentaallüüsi ei suutnud kindlalt määrata vastase tule-

¹ A. V. Mojtšeb, lk. 111.

² Leasamas.

³ F. Kuntšarov, lk. 84.

positsioonide asukohti, kuna need asetsesid tavaliselt sügaval poolsaart natras metsas.¹ Elavjõu täiendusena moodasid saarlased siia SS-brüksi ja trahvipataljoni.

Isve poolsaare kaitsmisest võttis wa na vaenlase sõjalaevastik. Et taandada meie Balti laevastiku tegevust sellis piirkonnas, saadsid hitlased Aburka saarest lääne pool isles müüritõrked.² Ohust kaotid vastase positsioone lennukiosad, mis aktiivselt tegelesid nagu Lääne-Eesti saarestiku vabastamise väetel.³ Vastase elavjõude poolsaarel moodustasid ligi 6000-mehelise garnisoni.⁴

Meie vägede pealting Isve poolsaarel algas 10. oktoobril. Salme ja Lassi rida joonelt. Lõuna vastase tema positsioonidelt võlja, jätnasid 249. Eesti diviisi väed 10. ja 11. oktoobril aeglaselt edasi liikumist ja jõudsid poolsaare kitsaimasse ossa Lengre ning Paigila joonel⁵ (vaata suuru m. 10). 15. oktoobril andis diviis oma lõigu isle 131. las-

¹ A.M. Maibeeb, lk. 111.

² Saaramas, lk. 112.

³ EKPA, f. 78, nim. 78-1, sis. 383, l. 20 (saadud P. Lauri nautu).

⁴ ENSV TA Toimetised, lk. 228.

⁵ Saaramas.

kuundivisjonile, uelle 18. oktoobril taas välja vahetas.¹ 19. oktoobril asusid 279. diviisid väed uuesti pealtnungi ja jõudsid Mõisamaa-Kaasiku jooneli, ues laskusid läbi oma lahingukonast 131. laskundivisi- ni, kes pealtnungi jätkates jõudis 27. oktoobril Lõpe-Kaimi jooneli² (vaata skeem nr. 10). Siin peatus meie vägede pealtnung kolmeis nädalaks. Es seisid vastase eesti tugevasti kindlustatud positsioonid, mis tulid otsesinaamuga läbi runda. Juba 12. oktoobril tektud des- sandikatsse vaenlase tagalasse Heina- maa ja Kallvi rajoonis oli ebasõn- tumud: 300. laskurpolgu 2 pataljoni, kes maandati uduis rannaeelsele leetselja- uelle, ei jõudnud vahetusele sügava veel töhu ualdale ja mina uatrid olid vahetusele lakanud, uotas desant- sumena osa oma noorsõjast.³ 6. uena pealtnungi kindlustamine oli vaja täiendada laskurkonna tagavarasid ja töjuda rannaeelsest tsoonist välja vaenlase sõjalaevad, kes seui meie vägede pideva tule all hoivida.⁴

Alates 20. oktoobrist läis Lõve pool-

¹ ENSU TA Toimetised, lk. 229.

² Leasamas.

³ EKPA, f. 78, nim. 78-1, si. 8, l. 124 (saadud P. Kaimi uandis).

⁴ ENSU TA Toimetised, lk. 229.

saarel võitlevate vägede juhatamine
süa üle loodeid 109. lasurkorpuse
staabi näite. Eesti lasurkorpuse väed
rüdi järk-järgult saaremaalt välja.
109. lasurkorpuse koosseisus vtiis mai
15. päevi lahingutest osa 249. Eesti diviis,
saamti ajutiselt korpuse koosseisu
numbritud 131. diviis.¹

Lahingutes saaremaa vabasta-
mise eest oli 8. Eesti lasurkorpuse
näidama end vapralt, distipliinneitud
ja võitlusosimeelise väeüksuse
ning võimul edumalt täide laingia-
di rinde väejuhatuse ülesanded. Kees
korpuse ülevõimusega nende rindelõi-
ku pöördus korpuse komandör kind-
ralleitnant Pärn oma käsnaarjades
249. Eesti diviisi võitlejate poole sõna-
lega:

„Kallid seltsimehed, teie olete kaa-
glasid. olen õnneks teie õilsate tegude
üle. Kodumaal ei unusta kunagi teie
teenid. Võit on meil!“²

18. novembril 1944. a. astus 249.
Eesti diviis jälle lahingusse. Ägedates
võitlustes nihutati rindejoont naha päeva

¹ ENSV JA Toimetised, lk. 228.

² EKPA, p. 79, nim. 79-1, sü. 458, l. 237 (saadud P. Lauini
kaudu).

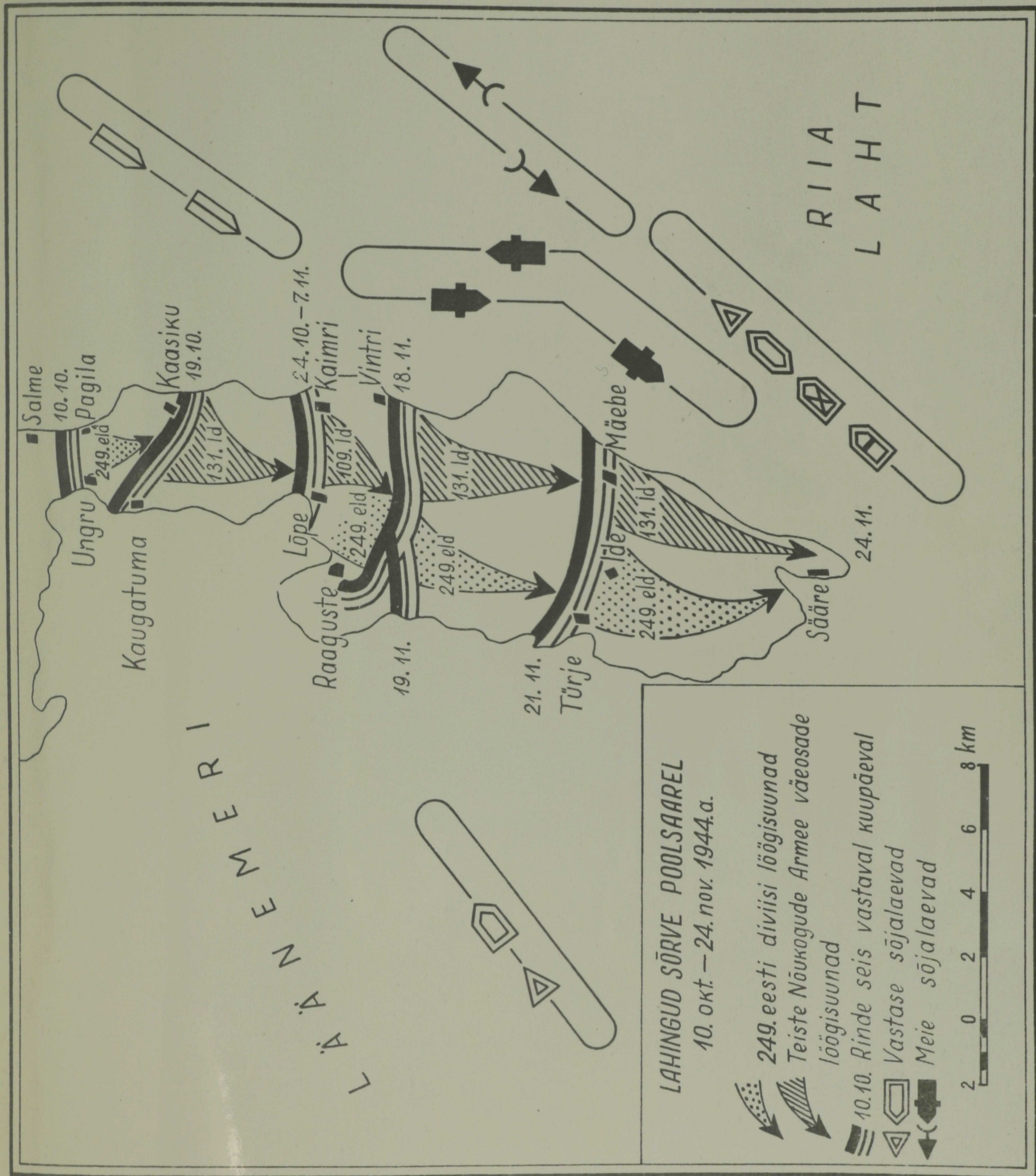
joosul veel 3-4 km lõuna poole, liies
vaenlase ühikjal tema positsioonidelt
välja. 21. novembriks jõudis 249. diviis
Torken-Sooderake jooneli. Vasemal tiival
peale tungiv 131. diviis vabastas samas
ajaks Marna, Kalli ja Mäebe külad¹
(vaata skeem nr. 10). Vaenlane osutas
ühikjal mõõdukast vastupanu. Meelt toet-
asid ja kaitsid meie vägesid Balti
laevastiku sõjalaevad. Õhus tegutses
aktiivselt meie lennukivägi. Kiitas riik-
lõõgus lõve poolsaare piiristati
täielikult sausa 23., 218. ja 215. jala-
väediviisid, 531. ja 532. rannakaitse
murtiiviräe divisjon ning 583. kaitsepa-
talon.² Oli selge, et lõve vabastamise
tund on lähedal. Murdes poolsaare
tippu kutjunud sausa vägede vastu-
panu, lüüesid meie väed visalt edasi.
24. novembri hommikul jõudsid ex-
imesed väeosad lõve saarele. Leisant
Punk keiskas poolsaare lõunatiipes
punase lipu.³ Kella 10.00 oli lõve ja
selliga ka viimane vaenlase valduses
olevad Eesti NSV maa-ala lõplikult
vaenlastest puhastatud.⁴ Meie lennu- ja

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 229.

² F. Kurbarov, lk. 88.

³ Lealomas, lk. 89.

⁴ ENSV TA Toimetised, lk. 229.

Skeem nr. 10

~~meri~~ Karvägi jätkas laevadele asunud sama vägede hävitamisest. Kulgeliselt võeti vange ja trofeesid.

27. novembril kell 21. salutsenis meie uudemaa pealinna Moskva Leningradi rinde vägedele, seal kulgas ka 8. Eesti noorpüsti ja Balti laevastiku meesestele 20 noorpüsti ja 224-st suurtükist.¹

Lõve poolelise vallutamisega lõppesid ka pealinnapiirkonnad Norra- ja Eesti vabastamisest. Lahingud Eesti NSV territooriumil olid iseeneslikult nõuade vägede operatsioonides paigutatud suures rühmas "Psh" vastu, mis lõppesid rünnakuga lüüasaamisega ja blokeerimisega Kuvamaal. Leningradi rinde väed, täites edukalt kõrgema tegevuse ülesandeid, purustasid vastase operatiivgruppi "Nava", vabastasid Eesti NSV maad ja saared, võttes sellega vastaselt tähtsad mere- ja lennukite toetuspunktid. Saaremaa vallutamine lõi tugeva platsdarmi vastase Kuvamaa gruppeeringu vastu. Vabastuslahingutes Eesti NSV territooriumil demonteeriti vaenlase suuri maotööri

¹ ЕКРА, л. 79, н. 79-1, л. 450, л. 25 (saadud P. Lavin' kaudu).

lavjus ja tekuius, võeti hulgaliselt
vaage ja trofeesid. Kahtlemata avaldas
Eesti NSV vabastamine nõunogude väge-
de poolt oleulist mõju na Soome väljumi-
sele sõjast NSR Liiduga. Vahearu-
ni jutati alla Moskvas 19. septemb-
ril 1944. a.¹

Pealtnungioperatsioonid Eesti NSV
territooriumil ja eriti Lääne - Eesti
saarte vabastamisel paistid silma
oma vüruse, hoo ja eelraliivide
täpse noostöö poolest. Bleelidabi osutes
Leningradi riinde vägedele Punalipu-
line Balti Laevastik. Maavägede edu
saarte vabastamisel olus olnud unel-
damatu ilma alles spetsiaalselt
loodud laevade gruperinguta routi-
adunial Irjatori juhtimisel.² Maavä-
gede noostisest paistid eriti silma
2. Löögiarmee väeosad (vindrallitnant
Fedjuniinski), 8. Eesti lasurkorpuse
(vindrallitnant Pärn) ja 8. armeel 109.
lasurkorpuse 131. diviis. Aimevüruse Lää-
ne-Eesti saarestiku vabastuslahingute
est said valitsuse autasud 34 väeosal-
ning koondist. Nende hulgas autasustati
mitmesuguste ordenitega 7 Eesti rahuväe-

¹Вторая мировая война, lk. 908.

²ЭНВУ JA Тоиметised, lk. 230.

osa. Keljale Eesti korpuse võitlejale onistati
väinade forseeinisel rüesnäidatud vap-
ruse eest Nõukogu de lüde kanglas aus-
tar nimetus.¹

Nõukogu vägede koogne pealtnug
ei lasknud olmpantidel täide viia oma
kollektivne plaane Eesti rahva füüsilis-
sus hävitamises ja vabandgi teritoo-
rinnu nuntamises nõibitsooniis. Tänu
meie arme nülele edasilõmmuisele pääs-
teti hävitamisest ja välgavedamisest
tohtud materiaalse väärtused,
päästeti sunniviisilisest evameerini-
sist tuhanded ENSV kodanikud.

Eesti rahvas sai jälle asuda rahu-
liku üleskõhustöö juende. Rõõmuga võtisi
ta vastu oma vabastajaid ja euti Eesti
korpuse sõjamehi. ENSV Rahvakomissari-
de Nõukogu nimel teritatas P. Keerdo
Jaamemaa vabastuslõhingu lõppedes kor-
puse isimeelise nõusse sõnadega:

"õlge kindlad, et Eesti rahvas ei unusta
ialgi neid, kes va võidellneed ta vabaduse
eest. Teie kanglaste saavad olema Eesti
rahva ajaloos aenukal, samuti nagu seda
on meie vaprate sõvanemate võitlused sak-
sa ordurõõhliite vastu."²

¹ ENSV TA Toimetised, lk. 230.

² EKPA, 4.79, nim. 79-1, sii. 458, l. 240.

Kokkuvõtte

Nõukogude Liidu rahvaste võit
Suures Isamaasõjas 1941-1945 a. oli nõu-
kogude riikliku võrta võit, sest sõda
— see on riigi ja rahva jõu prooviks
Suures Isamaasõjas ei võidelnud
teineteise vastu mitte lihtsalt kaus ar-
med, vaid kaus teineteisest täielikult
ei nerat ühiskondlikke korda ja sellest
võitlusest väljus võitjana mitte juhus-
likult sotsialistlike võrta riik.

Nõukogude võrd põhineb kol-
lektiivsel töö ja kollektiivsel oman-
dusel, mis on rahva sisenise ühtsuse
ja monolitsuse vajalikus eeltingim-
sus, sest selliga kaovad võimalused
antagonistiline vastumõeldus, mis on
nii iseloomulikud maomandusel põhii-
nerale kapitalistlikele ühiskonnale.

Nõukogude Liidu võimuse täht-
saks allikas on töölisclass ja talu-

rahva vankumatu ishtsus. Ja nendega käsikäes töötab nõukogude intelligents. Meie maal on Kommunistlik Partei, Nõukogude valitsus ja nõgu palju- niijoniline elanikkond ühine ühtsus servimus, mis tähendab seda, et meie partei ja valitsuse sise- ning välispoliitika leiab iseloomalikkuse toetust. Sõjas ilmnes meidalt meie rahva monoliitsus, tema toetus partei- le ja valitsusele.

Teise maailmasõja tulemusena tekkis sotsialismi maade leer, mis tähendab endas 12 Euroopa ja Aasia riiki. Sellega peansid arestama need imperialistlikud riigid, kes ikkavad Kolmanda maailmasõja alustamist. Peale Esimesest maailmasõda tekkis esimene sotsialismi maa - Nõukogu- de Venemaa. Teise maailmasõda tõi talle nomaaga 12 lütlast ja loogiliselt võetuna tähendaus Kolman- da maailmasõja pekkumine kapitali- stliku maailma riidet hekkumist. Sellega ei öelda, et ainult sõja nomaal- deus see saduspärane. Ühiskonna areke- nise saduste nokaselt on sotsialismi

täielik võit ja kapitalismi täielik
kadumine kõigis maades paratamatult
ja seaduspärase nähtus.

Eesti NSV territooriumi valluta-
misel leidsid sama olemuseid saajeli
toetust kohalikest elanikest. Tavaliselt
olid need seenmaapidajad või en-
dised vabrikandid. Tähtsasti nõu-
kogude võimel perioodil likvidee-
riti seenmaavaldus, nationaliseeriti
vabrikud ja tehased, mis teinud
varem nõukogude võimel vastu. Sama
okupatsioonis nägid endised peenehed
võimel, mis taastab nende enamaa-
duse. Ja teine on nodanuks see
klars olend alati töörahva võimel
verine vastane. Kusinud kesknimud
ja kehvunud, kes astusid paistlikum
„omanike“ teenistusse, olid liht-
salt nõukogude-vastase propaganda
mõju all, sest nõukogude võimel
ühikisel perioodil 1940/41. a. ei suude-
tud üllaldaselt selgitada rahvale
selle võimel tõelist sisse, tema hüve-
sid.

Sisni näeme, et valdava enamus
rahvast suhtes sama okupatsioon

vaenlialt. See vaen okupatsioonide vastu
püüdis peamiselt okupatsioonivõimude
konraduste ignoreerimisega. Aktiivset vas-
tupanu nohtab kaheksa.

Eesti NSV territooriumil
tegutsevad partisaanide tegevus oli
raskestatud nõrga sideme sõtte
juhtiva koosseisuga, salgade tegevused
isoleeritud. Võsiseis põhjusel olid ka
looduslikud tingimused: puudeid
hitlulaste kaevangute eest vajavad
metsamassiivid. Ka kaebas partisaani-
de tegevust müllaldase sideme puu-
dumine elanikkonnaga, kes osaliselt
oli tingitud viimase umbesest paist-
liku propaganda mõjul. Kokkuvõttes
andisid Eesti NSV territooriumil
tegutsevad partisaanisalgad sisse-
suu võimekohase paevise sünni-
maa vabastamiseks.

Eesti NSV territooriumi vabas-
tamine oli osa kogu Nõunogude Liidu
territooriumi vabastamisest. Mandi-
osa vabastamine läbi Leningradi
ja 3. Balti rinde vägedega, kes paist-
sid ilma oma pealsteungi hoo ja
rünnega. Pidevate loogiähvandustega

Sät
↓

sauvaldi uaitse tiibadelle ja tagalasse
urniti sausa värgupeeriing Eesti
niiresti taganeva. jälitades taganevat
vaenlast ei antud talle uesagi võimalust
asuda püsivale uaitsele, vaid
dessantidega ta nnidel loodi uued
äkrandused riisuga uaitsele asu-
mid vaenlase tiibadelle, mis seendis
neid ismberpiranuisest pääseuiseas
põgenema.

Lääne-Eesti sauestime vabasta-
mine on näide eri väeliniide hästi
organiseeritud ja täpse koostöö kohta.
Saate vabastamisoperatsioon oli isus
vähestest operatsioonidest, ues maa-,
meru- ja lennuväe isuseid tegeuse-
sid nii tihedas koostöös. See aitas
kaasa saate niiremale vabastami-
sele ja iktlasi säilitas elujõudu.

Eesti rahvas pidas aega vastu
Seeu Isamaasõja uatsuneele. Vaa-
tamata paljudele raskeudavatele as-
jaoludele võitluses sausa fašistlike
võõrvallutajate vastu andis ta oma
võimeuokase panuse Nõunogude
rahvaste isisee võitluse meie Kodu-
maa vabaduse ja sõltumatuslest.

Uue tsaristaja päevil noondas Eesti rahvas oma raad veelgi tihedamalt kommunistliku partei isiker.

Puustused, mida sõda teinud Eesti majandusele, lihvituditi tänu vennasvabariikide abile niesti ja niid võib Eesti rahvas, parandand sõda sõjakaavad, koos kõigi sotsia- listilise rahvastega vastu ni nna inimkonna kelgele teele viiale — kommunistide.

Kasutatud kirjandus

1. Eesti maa Kommunistliku Partei Ajaloos Instituudi Arhiv, fondid 31, 63, 78, 79, 80.
2. Eesti NSV Entsüklopeediakomitee ja Lõuna- ja Lääne-Eesti Kirjandusliku Ühiskondliku Teadusliku Seltsuse Kirjandusliku Keskuse Arhiv, fondid R-467, R-855, R-1462.
3. NSV Liidu Kaitseministri Kantsleri Arhiv, fondid 309, 424.
4. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957.
5. Järva fasislik okupatsioon Eestis aastail 1941-1944, Tallinn 1947.
6. Viitase radad, Tallinn 1960.
7. Труженикская слава, Камунистград 1959.
8. Великая Отечественной война Советского Союза (1941-1945), Москва 1953.
9. Вторая мировая война 1939-1945, Москва 1958.
10. Ветераны войны Великой Отечественной войны 1941-1945, Москва 1955.
11. Kaio Tam, N, EK (b) P organisatsioonide järgemoodsetest iseloometist seoses ESNV territooriumi vabastamisega saksa okupantidest, Nõmme 1944.

12. Kertsarov, J, Nõukogude Eesti vabastamine, Tallinn 1960.
13. Laine, P, Nõukogude Armei. Eesti Lasennõukogu võitlestee Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959.
14. Panksejer, A, Nõukogude võitumorganiite taastamine Eestis peale fašistliku okupatsiooni, Tallinn 1958.
15. Tamm, B, Eesti rahva võitumorga Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959.
16. Vares, Joh, Nõukogude Eesti taastamine, Tallinn 1945.
17. Майвеев, А. И., В боях за Мюнхен, Москва 1957.
18. Пагалка, Т, Краснознаменный Балтийский Флот в Великой Отечественной войне, Москва 1949.
19. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1959, nr. 3.
20. "Noorte Hääl" nr. 50; 61, märts, 1961.
21. "Puharälane" nr. 231; 234, september, 1944.
22. "Rahva Hääl" nr. 44; 61, august, oktoober, 1944.
23. "Sirp ja Vasar" nr. 52, detsember, 1960.
24. "Tasuja" nr. 16, september, 1944.

Sisukord

Sissejuhatus	lk. 2
<u>I</u> peatükk	
Gluukonast omipeeritud Eesti NSV	
territooriumid	10
<u>II</u> peatükk	
Eesti NSV mandriosa vabastamine	50
<u>III</u> peatükk	
Lääne-Eesti saarestiku vabastamine	91
Hokkuvõtte	118
Kasutatud kirjandus	124